

EVOLUTIE VAN BERLAGES PLAN ZUID: ONTWERP NAAR REALISATIE VAN AMSTERDAM-ZUID

I.W. VAN DER MAAS

Evolutie van Berlage's Plan Zuid

Ontwerp naar Realisatie van Amsterdam-Zuid

I.W. van der Maas
5888484

Master History Thesis
Architectuur
Bouwkunde, TU Delft

Begeleider: Dr. R.J. Rutte

18 april 2024

Samenvatting

Deze scriptie onderzoekt de evolutie van H.P. Berlage's oorspronkelijke visie voor Plan Zuid en de vertaling ervan naar de daadwerkelijke stedelijke en architectonische vormgeving van Amsterdam-Zuid. Het onderzoek richt zich op de aanpassingen die zijn gemaakt in het ontwerp van Plan Zuid en de motieven achter deze aanpassingen.

De historische context wordt grondig onderzocht, waarbij aandacht wordt besteed aan de belanghebbenden en hun invloed op de ontwikkeling van Plan Zuid. Externe factoren zoals economische depressie en oorlog hebben invloed gehad op bepaalde delen van Plan Zuid. Vervolgens wordt Berlage's visie op Plan Zuid geanalyseerd en vergeleken met de daadwerkelijke uitvoering. Berlage's visie evolueerde van een dynamische tuinstad naar een concept van monumentaliteit en harmonie. Deze visie is grotendeels instant gebleven. Specifieke aandacht wordt besteed aan de Rijnbuurt en de Prinses Irenebuurt, waar significante aanpassingen zijn doorgevoerd. De invloed van financiën en functionaliteit op de uiteindelijke vormgeving van Plan Zuid wordt geïllustreerd door de aanpassingen die zijn doorgevoerd in latere gebieden. Ook Berlage's opvattingen over de architectuur van Plan Zuid worden onderzocht, waarbij de invloed van het historische kader wordt belicht.

De scriptie concludeert dat stedelijke planning een voortdurende dialoog is tussen visies en praktische realiteit, zoals geïllustreerd door de evolutie van Plan Zuid.

Kernwoorden:

H.P. Berlage, Plan Zuid, Stedelijke planning, praktische uitvoering, externe factoren, Amsterdam-Zuid

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Methode	6
Hoofdstuk 1. Externe invloeden op Plan Zuid	7
Tijdlijn	7
Aanleiding uitbreiding Amsterdam	8
Overheid	10
De Grote Depressie	10
De Tweede Wereld oorlog	10
Conclusie	10
Hoofdstuk 2. Berlages Visie op Plan Zuid vergeleken met uitvoering	12
Eerste plan Berlage	12
Tweede plan Berlage	13
Uitvoering van het plan	14
Resultaat	17
Conclusie	18
Hoofdstuk 3. Ontwerp en Uitvoering van later gerealiseerde buurten	19
Rijnbuurt	19
Princes Irenebuurt	23
Conclusie	28
Hoofdstuk 4. De architectuur van Zuid	29
Visie van Berlage	30
De Amsterdamse School	30
De uitvoering van de Amsterdamse School	30
Het verschil in architectuur van de buurten	31
Conclusie	32
Discussie	33
Literatuurlijst	34

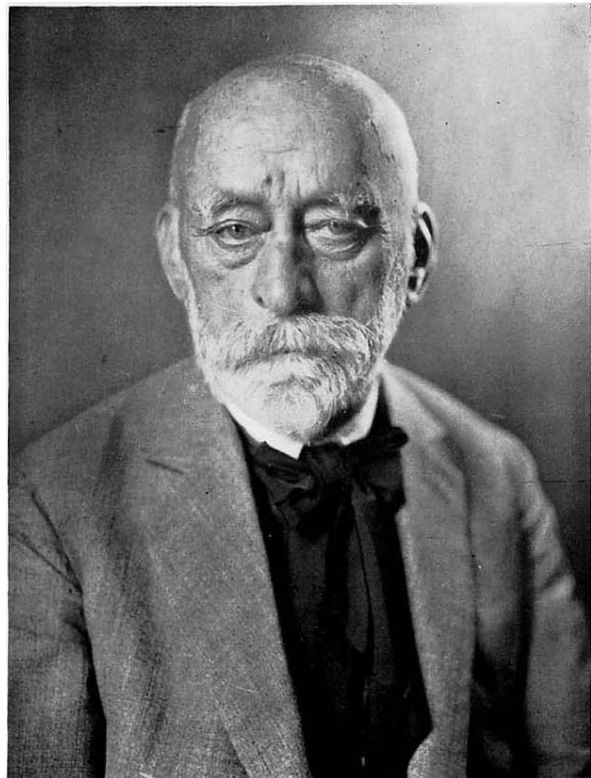
Inleiding

De ontwikkeling van stedelijke gebieden weer- spiegelt vaak de complexe dynamiek tussen histo- rische ontwerpen, visionaire plannen en praktische uitvoering. Ik ben opgegroeid in stedenbouw- kundig visionair plan namelijk het ontwerp van Plan Zuid ontworpen door de bekende Neder- landse architect H.P. Berlage (figuur 1). Amster- dam Zuid, met nadruk op de Rivierenbuurt heeft mij van jongs af aan gefascineerd. Tijdens mijn studie heb ik veel geleerd over het unieke uiter- lijk, sociale uitgangspunten en functionaliteit van het Plan. Ik kwam er ook achter dat lang niet alles van het ontwerp is uitgevoerd. Dit academische onderzoek gaat in op de evolutie van Berlages oorspronkelijke visie voor Plan Zuid en de manier waarop deze zich heeft vertaald naar de daadwer- kelijke fysieke uitvoering van Amsterdam-Zuid. Het onderzoek biedt inzicht in de evolutie van een iconisch stedenbouwkundig project en belicht de complexe processen die tussen ontwerp en realisatie van stedelijke gebieden liggen. Het hoofddoel van dit onderzoek is om een diepgaand begrip te verkrijgen van de aanpassingen die zijn gemaakt in het ontwerp van Plan Zuid en de motieven achter deze aanpassingen.

Dit wordt gedaan aan de hand van de onderzoeksvraag: *Hoe is het oorspronkelijke ontwerp van Plan Zuid door H.P. Berlage aangepast naar de definitieve stedelijke en architectonische vormgeving van Amsterdam-Zuid?*

In dit onderzoek wordt eerst de historische context onderzocht die relevant is voor de periode van het ontwerp en de bouw van Plan Zuid. Hierbij wordt tevens aandacht besteed aan de belanghebben- den en hun invloed op de ontwikkeling van Plan Zuid. In de navolgende analyse wordt de visie van Berlage op het gehele Plan Zuid geanalyseerd, waarna deze wordt vergeleken met de daadwer- kelijke uitvoering. Vervolgens onderzoek ik speci- fiek de Rijnbuurt en de Princes Irenebuurt, gezien deze gebieden de meest significante aanpassingen hebben ondergaan van het oorspronkelijke plan. In vervolg richt ik mij op Berlages opvattingen

omtrent de architectuur van Plan Zuid, en de wijze waarop deze tijdens de uitvoering zijn bijgesteld. Hieruit wordt een conclusie getrokken die inzicht geeft op de complexe dynamiek tussen een visio- nair plan en uitvoering.

Figuur 2. H.P. Berlage

Methode

Dit onderzoek volgt een kwalitatieve benadering om een diepgaand inzicht te verkrijgen in de invloed van H.P. Berlage op het definitieve ontwerp van Amsterdam-Zuid. Het onderzoek maakt voornamelijk gebruik van secundaire bronnen zoals bestaande teksten, boeken en artikelen. Deze bronnen bieden een rijke verzameling van historische en theoretische context en die relevant zijn voor het begrijpen van Berlages visie en zijn impact op de uiteindelijke vormgeving van de Amsterdam-Zuid.

Daarnaast zal het onderzoek ook gebruikmaken van primaire data, verzameld door middel van het analyseren van bestaande tekeningen, kaarten en locatie bezoeken. Door deze primaire bronnen te onderzoeken, ontstaat er een gedetailleerd beeld van de fysieke kenmerken en de ruimtelijke organisatie van de Amsterdam-Zuid zoals bedoeld door Berlage en hoe deze zich heeft ontwikkeld in de loop der tijd.

1. Externe invloeden op Plan Zuid

Dit hoofdstuk werpt een blik op de externe krachten die het ontwikkelingsproces van Plan Zuid hebben beïnvloed. Om een overzicht te krijgen begint het hoofdstuk met een gedetailleerde tijdlijn van de periode die van invloed is geweest op de ontwikkelingen van Plan Zuid. De tijdlijn begint in 1851 waarin de eerste stappen werden gemaakt om de volkshuisvesting te verbeteren en eindigt met de bouw van het laatste buurt van Plan Zuid. Daarna wordt er verder in gegaan op deze gebeurtenissen en betrokkenen bij Plan Zuid. Hiermee wordt de vraag “Welke belanghebbenden en gebeurtenissen hebben invloed gehad op het ontwerp en de bouw van Plan Zuid, en wat waren hun specifieke bijdragen en invloeden?” beantwoord.

Tijdlijn¹

1851	Meerdere wetten worden aangenomen waarmee de gemeente de regelingen kon maken voor het verbeteren van de volkshuisvesting. De onteigeningswet zorgen ervoor dat de gemeentegrond kon opeisen voor het bouwen van woningen.
1870	Amsterdam heeft 264.694 inwoners. Start bouw van particulier woningen in De Pijp, Kinkerbuurt, Staatsliedenbuurt en Oost.
1896	Toevoeging van de binnendijkse Buitenvelderts polder aan gemeente Amsterdam.
1898	Gemeente Amsterdam stelt de schoonheidscommissie samen.
1899	Architect J. Kalff stelt plan Kalff op voor Amsterdam Zuid. Deze wordt afgekeurd na veel kritiek. Er werden te weinig woningen ontworpen voor de lagere klasse wat zorgde voor barre woonsituaties. De gemeente Amsterdam vraagt H.P. Berlage om een plan te ontwerpen voor Amsterdam Zuid
1900	Amsterdam heeft 500.853 inwoners, door de enorme groei ontstaat er een woningnood.
1901	Invoer van Gezondheidswet + Woningwet
1905	Eerste Plan Zuid door H.P. Berlage wordt gepresenteerd en goedgekeurd. Onteigenen van gronden op de Binnendijkse Buitenvelderts polder, dit was duurder dan verwacht waardoor er aanpassingen gedaan moesten worden
1911	Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) presenteerde een plan voor het bouwen van 2000 woningen, dit plan wordt afgewezen door de liberalen
1914	F.M Wibaut maakt van het 2000-woningenplan een 3500 woningenplan, hiermee wordt de gemeente de “woningbouwer”
1915	Nieuwe schoonheidscommissie Tweede versie van Plan Zuid door H.P. Berlage wordt gepresenteerd
1917	Tweede Plan Zuid wordt goedgekeurd.

¹ A.Wietsma, n.d., J.van Genabeek L.Rietbergen, 1991 & B.Esselink ,2021, & K.Gaillard, 1992

1920	Start van bouwplan Zuid, de bouwplannen voor Meerhuizenplein en Borseburgplein beginnen.
1920 - 1939	Bouw van Plan Zuid
1921	Grenzen van Amsterdam worden weer vergroot waardoor er een verbinding met het zuiden gemaakt moet worden.
1929	Er heerst een economische neergang bekend als “De Grote Depressie.”
1931	Aanpassingen worden gedaan op het ontwerp van Plan Zuid voor de Rijnbuurt. Plan-Rijnstraat wordt gepresenteerd.
1935	Plan voor omgeving Vossius gymnasium wordt gepresenteerd.
1940	Plan Zuider-Amstelkanaal wordt gepresenteerd
1945	Start bouw van Plan Zuider-Amstelkanaal
1940 - 1945	Tweede Wereldoorlog
1940- 1965	Wederopbouw

Aanleiding van de uitbreiding Amsterdam

Door de industriële revolutie in 1850 in Europa ontstond er een grote groei van inwoners in de grote steden. Het aantal inwoners van Amsterdam verdubbelde bijna tussen 1870 en 1900. Dit zorgde voor een groot woningtekort. De arbeiders woonden in barre omstandigheden, de woningen waren van slechte kwaliteit en veel te klein. Dit zorgde ervoor dat er verandering nodig was.¹ De oorzaken van de slechte woningsituatie waren:

1. Het kunnen verhuren van slechte woningen
2. De beperkte bereidheid van eigenaars om huizen die feitelijk onbewoonbaar zijn op te knappen
3. De constructie van nieuwe woningen die uiteindelijk krotten kunnen worden
4. Te weinig nieuwbouw
5. De financiële beperkingen die veel mensen ervan weerhouden om een betere woning te huren.

Deze misstanden waren de aanleiding van de woningwet. Deze wet moest zorgen voor betere omstandigheden voor de bewoners. Deze woningwet verplichtte gemeente om voor hun

uitbreidingsplan een bouwverordening op te stellen. Het doel van de Woningwet was om de bouw en bewoning van slechte en ongezonde woningen tegen te gaan en tegelijkertijd de bouw van goede woningen te stimuleren. De belangrijkste punten waren:

1. Financiële ondersteuning voor woningbouw door non-profitorganisaties.
2. Vaststellen van minimale kwaliteitseisen voor nieuwe woningen.
3. Invoering van de bouwvergunning: bouwen zonder vergunning werd verboden.
4. Verplichting tot het onderhouden van woningen.²

Het betrof de eerste wet met betrekking tot volkshuisvesting in Nederland (figuur 3).

¹ B.Esselink ,2021

² A. Wietsma, n.d

22 Juni 1901
N. 48

Wettelijke bepalingen betreffende de volkshuisvesting.

De Tweede Kamer der Staten-Generaal zendt aan de Eerste Kamer het hiinnevens gaande voorstel der Koningin en is van oordeel, dat het, zooals het daar ligt, door de Staten-Generaal behoort te worden aangenomen.

De Voorzitter,

Neukamp

het geheel of voor een gedeelte vernieuwen

Min. W. D.
C. D.

alsmede omtrent het aantal bewoners in verband met de ruimte der vertrekken.

Min. W. D.
C. D.

Min. W. D.
C. D.

aan de Koningin.

De Staten-Generaal bligen aan de Koningin kunnen dank naar hare gunst in het tenar, dered naar de belangen ten de Staat, en verkenige stich met het voorstel, zooals het daar ligt.

De Voorzitter der Eerste Kamer.

van Namen

1821
Tolkshu
Wier
Hoe

STAATSBLAD

N° 158

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, saluut! doen te weten:

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenschelijk is bepalingen vast te stellen betreffende de volkshuisvesting;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

§ 1. Voorschriften betreffende aan woningen te stellen eischen.

Artikel 1.

1. De gemeenteraad stelt voorschriften vast betreffende de eischen, waaraan moet worden voldaan:

- a. bij het bouwen van woningen,
- b. bij ~~geheel of gedeeltelijke vernieuwing~~ van woningen,
- c. met betrekking tot bestaande niet onder b begrepen woningen.

2. De gemeenteraad stelt voorschriften vast nopens behoorlijke bewoning.

Artikel 2.

1. De voorschriften, in artikel 1 bedoeld, kunnen verschillend zijn naar gelang van den aard en de bestemming der woningen, alsmede van hare ligging.

2. Bij die voorschriften kunnen eischen worden gesteld omtrent de zuivering van ongedierte, de afscheiding van slaapplaatsen, het aantal ~~bewoners in verband met de ruimte der vertrekken en het aantal~~ woningen in een zelfde gebouw in verband met de inrichting van dat gebouw.

3. De eischen omtrent het aantal bewoners in verband met de ruimte der vertrekken blijven buiten toepassing ten aanzien van woningen, waarin:

- a. geene andere personen wonen dan die haar reeds bewoonden bij het indienen van de verordening, waarbij de eischen worden gesteld;
- b. de overschrijding het gevolg is van vermeerdering van het gezin door geboorte of door wederopneming van tijdelijk elders gevestigde leden na het tijdstip, waarop de woning door het gezin betrokken werd.

4. Onder gezin zijn begrepen de bloed- en aanverwanten, die volgens de artikelen 376-378 en artikel 383 van het Burgerlijk Wetboek in de termen kunnen vallen om op onderhoud aanspraak te maken.

Artikel 3.

1. Ten aanzien van geheel of voor een gedeelte te vernieuwen of nieuw te bouwen woningen of als woning in gebruik te nemen gebouwen of gedeelten van gebouwen worden door den gemeenteraad voorschriften vastgesteld betreffende:

- a. de plaatsing van de gebouwen ten opzichte van den openbaren weg en van elkander,

Figuur 3. Woningwet, 1901

Overheid

De Sociaaldemocratische Arbeiderspartij (SDAP) zette zich actief in voor het woningvraagstuk. Ze benadrukten de noodzaak om iets te doen aan de erbarmelijke omstandigheden van de arbeiderswoningen. Een van de gemeenteraadsleden die zich hier sterk voor inzette, was F.M. Wibaut, later wethouder. Wibaut begon zijn inzet als gemeenteraadslid van de gezondheidscommissie, waar hij armoedige woningen bezocht in slechte buurten. Hij pleitte ervoor dat de gemeente samen met woningbouwverenigingen goede en betaalbare woningen zou bouwen en de huur zou subsidiëren. De Woningwet was daar een belangrijke stimulans voor.¹

Wibaut lanceerde het 2000-woningenplan, waarin de gemeente zelf als woningbouwer zou optreden, via de Gemeentelijke Woningsdienst die in 1915 werd opgericht. Deze dienst kreeg als voornaamste taken het toezicht op woningbouwverenigingen en het beheer van door de gemeente gebouwde of aangeschafte woningen. Ondanks initieel verzet van de liberale partij tegen het 2000-woningenplan, presenteerde Wibaut later het 3500-woningenplan. Wibaut raadpleegde eerst J. Kalff voor een ontwerp, die eerder de Pijp had ontworpen maar daarop veel kritiek had gekregen. Zijn plan werd afgewezen, waarna Architect Berlage werd benaderd voor een nieuw plan.²

De Dienst Publieke Werken, opgericht in 1856, hield toezicht op het beheer van de stad en werkte nauw samen met Berlage. Gezien de enorme bouwactiviteiten van de gemeente, woningbouwverenigingen en particulieren, ontstond de noodzaak om verschillende plannen en ontwerpen te coördineren. Dit leidde tot de oprichting van de afdeling Stadsontwikkeling, die zich bezighield met het ontwerpen van uitbreidingsplannen en het uitvoeren van onderzoek naar factoren die de ontwikkeling van de stad beïnvloedden.³

De grote depressie crisis

In de jaren twintig floreerde de economie van Nederland: er werd veel gebouwd en de burgers konden volop consumeren. Echter, in 1929 voltrok zich een grote beurscrash in New York, wat het vertrouwen in de economie snel deed dalen. In Amerika staakten veel mensen hun consumptie, wat nadelige gevolgen had voor Nederlandse exporteurs. Dit resulteerde in een hoog werk-

loosheidscijfer, waarbij veel mensen hun baan verloren. Door de crisis waren de huren te hoog. In de Rivierenbuurt leidde dat tot een hoge leegstand.

Voor de realisatie van Plan Zuid betekende dit dat er bezuinigd moest worden. Het ontwerp van de tuinwijk werd aangepast en de ontwikkeling van het westen van het Beatrixpark en het zuiden van het Amstelkanaal werd pas na de Tweede Wereldoorlog voltooid.⁴

De Tweede Wereld oorlog

De Tweede Wereldoorlog had aanzienlijke invloed op de Rivierenbuurt. In 1940 woonde 40% van de Joodse bevolking van Amsterdam in deze buurt, wat neerkwam op 17.000 Joden. Tijdens de oorlog kwamen er 13.000 van hen om het leven, wat de Rivierenbuurt een compleet nieuwe lading gaf. Hoewel er weinig gebouwen verwoest werden in Zuid tijdens de Tweede Wereldoorlog, was een deel van de buurt nog niet voltooid. Pas na de oorlog werd het westen van het Beatrixpark en het zuiden van het Amstelkanaal gebouwd, wat duidelijk te zien is aan de architectuur en structuur die aanzienlijk afwijken van de rest van Zuid.⁵

Conclusie

De tijdlijn illustreerde de geleidelijke ontwikkeling van Amsterdam en de groeiende behoefte aan huisvesting als gevolg van de industriële revolutie en de bevolkingsgroei. De introductie van de Woningwet in 1901 en de daaropvolgende initiatieven van de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij (SDAP), onder leiding van F.M. Wibaut, speelden een cruciale rol in het aanpakken van de slechte woningsituatie en het initiëren van groot-schalige woningbouwprojecten zoals Plan Zuid.

Externe factoren zoals de economische depressies en de Tweede Wereldoorlog hadden veel invloed op bepaalde delen van Plan Zuid. De economische crisis van de jaren twintig dwong tot bezuinigingen en aanpassingen in het oorspronkelijke ontwerp, terwijl de oorlog de voltooiing van bepaalde delen van de buurt vertraagde en een tragische wending gaf aan de geschiedenis van de Rivierenbuurt. De betrokkenheid van belanghebbenden zoals de overheid, burgers en architecten hebben een complex ontwikkelingsproces in gang gezet en geleid tot de realisatie van Plan Zuid zoals we dat nu kennen.

1 J. van Genabeek & L. Rietbergen, 1991

2 A. Wietsma, n.d

3 K. Gaillard, 1992

4 Koops, 2022

5 W. Esselink, 2021

2. Berlages Visie op Plan Zuid vergeleken met de uitvoering

Eerste Plan Zuid van Berlage

In 1904 presenteerde Berlage zijn eerste Plan Zuid (figuur 4). Het plan moest allure uitstralen met veel groen, het moest een ‘Tuinstad’ achtige omgeving worden.

Het plan wijkt sterk af van het patroon van de Pijp. Er zijn nauwelijks rechte doorgaande straten en de bouwblokken hebben diverse vormen. Aan de oostzijde is er veel open bebouwing met organische vormen. Bovendien zijn er tal van pleinen die met elkaar verbonden zijn door straten, zoals in Parijs gebruikelijk was. De symmetrische half ronde vorm in het westen van het plan komt overeen met wat later ook is getekend in het tweede plan van Berlage. In het zuidwesten van het plan bevindt zich een uitgestrekt park. Tussen de bebouwing door zijn er veel groene stroken te vinden. In het noordwesten is een groot gebied gereserveerd voor sport en evenementen.¹

Dit plan werd positief ontvangen door de gemeenteraad, maar er was ook kritiek. De architect J.H.W. Leliman vond dat het ontwerp zeer onevenwichtig verdeeld was, met veel villa's op dure grond. Voor deze villa's zou er weinig belangstelling zijn, terwijl het juist een arbeidersbuurt moest worden.

Ook vond hij dat de wijken met veel bebouwing te krappen straten hadden. Leliman vond zelfs dat Berlage gemakzuchtig te werk was gegaan met het ontwerp. Waarschijnlijk heeft Berlage met dit ontwerp een compromis gesloten tussen het veelgebruikte handboek voor stedenbouw van Joseph Stübben en de meer theoretische inzichten van Camillo Sitte. De manier waarop de villa's zijn ontworpen komt van Stübben, terwijl het middel-eeuwse netwerk van Sitte afkomstig is.

Berlage nam de kritiek van Leliman erg serieus en zocht naar manieren om zijn ontwerp beter te kunnen verantwoorden.² Berlage vond inspiratie in de monumentale stadplannen uit de tijd van de Barok, waar grote open ruimtes met straat- en pleinfaçades fraai waren ontworpen. Hij streefde naar een evenwicht tussen stedelijke ruimte en architectuur.

Tussen het eerste en het tweede ontwerp heeft Berlage veel inspiratie en ervaring opgedaan. Hij heeft uitgebreid gereisd om van verschillende plannen te leren kennen. Ook heeft hij gewerkt aan het uitbreidingsplan in Den Haag.³

- 1 M.J. Hoekstra, 2012
- 2 K. Gaillard, 1992
- 3 K. Broos, 1975

Figuur 4. Eerste uitbreidingsplan van Berlage voor Amsterdam-Zuid

Tweede Plan Zuid van Berlage

Het ontwerp

In 1915 werd het tweede ontwerp van Plan Zuid gepresenteerd, bestaande uit woningblokken met ruime binnentuinen, waarin in totaal 13.000 woningen werden opgenomen. Berlage hanteerde drie basisprincipes bij het ontwerpen van dit plan. Deze omvatten pleinen met monumentale gebouwen, brede lanen die deze pleinen verbinden, en woningblokken die in deze structuur werden geplaatst.¹ De nadruk op monumentaliteit was van groot belang, waarbij Berlage door middel van brede straten, pleinverbindingen, een lichte symmetrie en schilderachtige kronkelingen in de noord-zuid straten deze grootsheid tot uitdrukking bracht.² In figuur 5 wordt getoond hoe de monumenten met de straten verbonden zijn. Deze noord-zuid georiënteerde straten fungeren als een verbindingsweg met het oude gedeelte van de stad, voorzien van monumentaal ontworpen bruggen. Het plan vertoont een verschuiving

van een concentrische naar voornamelijk een oost-westgerichte indeling. Het omvat twee hoofdgedeelten, waarbij het oostelijke deel een hoofdweg in een Y-vorm heeft. Aan de westkant bevindt zich een driedelige structuur met de Minervalaan als centraal punt, zoals te zien is in figuur 6.

Het plan kan worden opgedeeld in zes verschillende secties, zoals afgebeeld in figuur 7. Deze secties verschillen in structuur, visie en uiteindelijk ook bouwjaar. De gebieden I, II en III vertonen een relatief rechte structuur die nog enigszins te vergelijken is met de Pijp. Gebieden IV en V zijn deels symmetrisch aan elkaar. Hierin zijn veel pleinen en groene ruimtes ontworpen. Gebied VI vertoont duidelijke verschillen in structuur. Berlage had hier het idee om een Tuinstad te creëren, een buurt met meer groen en ruimte. Gebied VII vertoont gelijkenissen met de gebieden erboven, maar heeft een rechttere structuur met kleine groene pleintjes tussen de bebouwing.

1 K.Gaillard, 1992

2 M.J. Hoekstra, 2012

Figuur 5. Pleinen, belangrijke gebouwen en parken verbonden verbonden met straten

Figuur 6. Hoofdstructuur van het tweede Plan Zuid

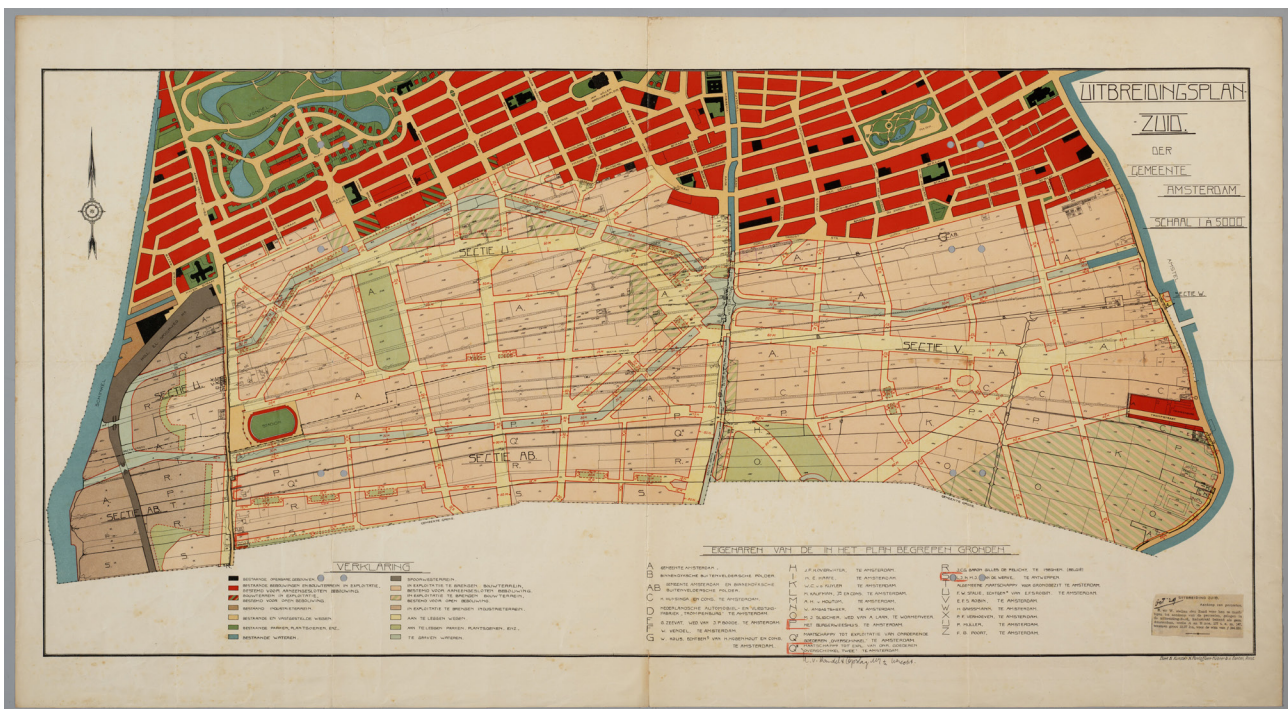
Figuur 7. Plan Zuid onderverdeeld in verschillende delen

De uitvoering van het plan

Voor dat de bouw begon moest er gekeken worden naar de eigenaren van de bouwgronden. In figuur 8 is te zien wie de eigenaren waren van de gronden. Van het noordelijke gedeelte was Gemeente Amsterdam grotendeels de eigenaar. In het zuiden daarentegen waren er veel verschillende eigenaren, maar liefs 23. Deze grond moest opgekocht worden door de gemeente wat geld en tijd kostte.

De eerste bouwplannen werden gemaakt in 1920 rondom het Meerhuizenplein en het Borseburgplein. Het gebied werd ontwikkeld door 70 bouwverenigingen en aangesloten particuliere bouwondernemers. Zeventien geselecteerde architecten werkten samen met de aannemers om de bijna

2000 woningen en winkelwoningen in de eerste wijk van de Rivierenbuurt te ontwerpen. Een commissie, samengesteld door de gemeente en onder leiding van Stadsarchitect Allard Remco Hulshoff, hield toezicht op de esthetiek en een goede afstemming tussen de verschillende architecten. De nauwe samenwerking tussen aannemers, architecten, gemeente en de schoonheidscommissie was erg vernieuwend. Berlage had hoge esthetische eisen en deze samenwerking was nodig om hieraan te voldoen.

Figuur 8. Eigenaar gronden Amsterdam-Zuid, 1916

In 1921 werd de eerste paal geslagen bij het Meerhuizenplein, de eerste woning werd in 1922 opgeleverd (figuur 9).

Buurt I en II werden vervolgens snel gebouwd, vrijwel volgens de ideeën van Berlage. In 1921 kam er een grenswijziging waarbij meerdere gemeentes bij Amsterdam werden gevoegd. Tussen 1920 en 1929 werd er veel gebouwd. In 1928 waren de buurten I, II, III en IV bijna af, waardoor het plan eruitzag zoals te zien is in Figuur 7. Aan het eind van de jaren 20 waren er verschillende redenen om het plan van Berlage aan te passen:

1. Na de annexatie in 1921 werd de gemeentegrens verder naar het zuiden verlegd, waardoor het noodzakelijk werd om verbindingen te leggen met verdere uitbreidingen naar het zuiden (het toekomstige Buitenveldert).
2. Er waren bezwaren tegen de toenemende verkeersdruk op de Amsteldijk, wat leidde tot de noodzaak voor een beter infrastructuurplan.
3. De economische crisis zorgde ervoor dat delen van het westen van het Beatrixpark en het zuiden van het Amstelkanaal pas tijdens de Tweede Wereldoorlog werden opgestart.
4. Het originele plan was te duur om gebouwd te worden.

Het plan voor de omgeving van het Vossius Gymnasium werd in 1935 gepubliceerd in het gemeenteblad. Het Rijnstraatplan van juli 1931 was een eenvoudig noord-zuidgericht verkavelings-

De bouw van gebied VII. Princes Irenebuurt werd uitgesteld tot na de tweede wereldoorlog. Dit plan verschilt erg van die van Berlage, de dichte bouwblokken zijn vervangen door naoorlogse strokenbouw en losstaande villa's.¹

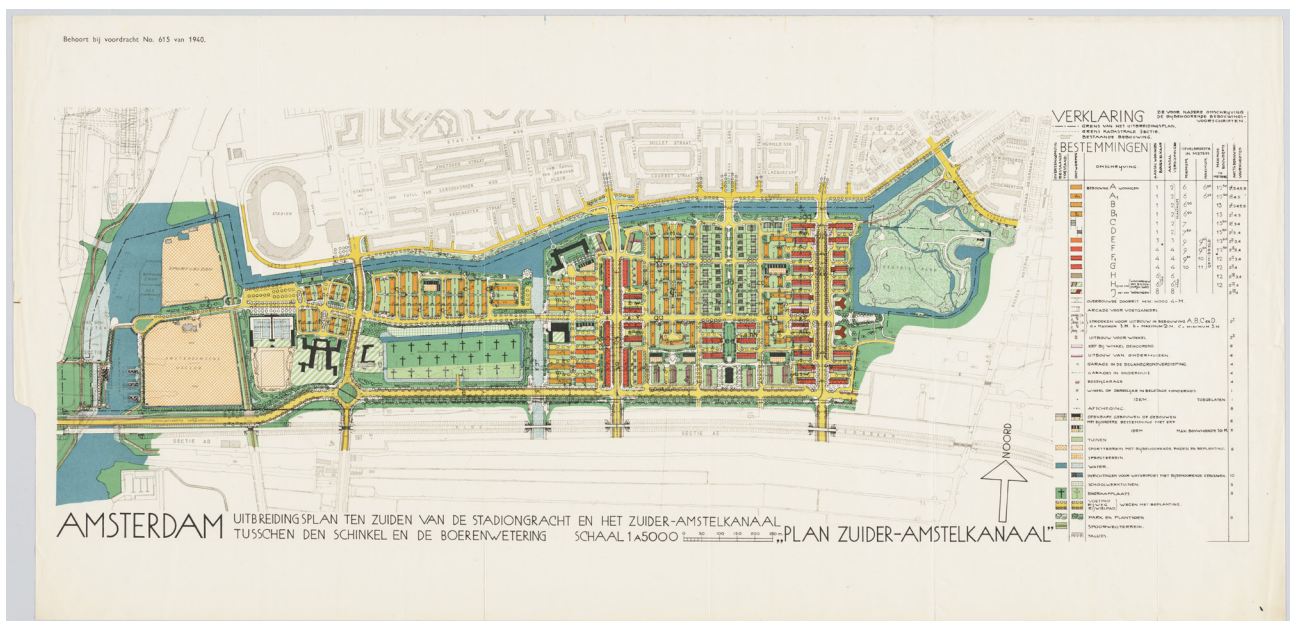
Particuliere Bouw
 COMPLEX NABIJ DE AMSTEL
 SITUATIE SCHAAL 1 A 2500

Amstelkanaal
 Amstellaan
 Jozef
 Israel
 Kade
 Traat
 POGITEGRIEN
 DE AMSTEL

Figuur 9. Plattegrond van bouw rond Meerhuizenplein door Amstel's bouwvereniging, 1920

Figuur 10. Uitsnede van luchtfoto Amsterdam, juli 1928

Figuur 11. Plan Zuider-Amstelkanaal, 1940

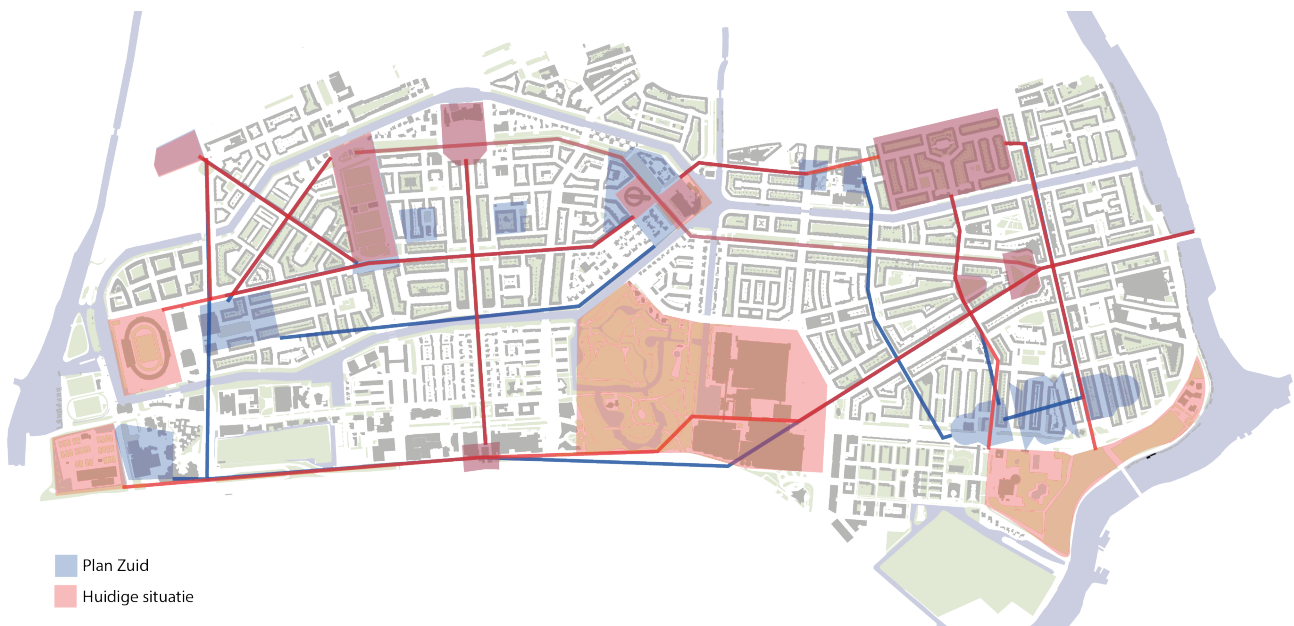
Het eindresultaat

Plan Zuid blijft een onmiskenbaar te zien in Amsterdam Zuid, waarin een groot deel van Berlages visionaire plannen tot leven is gebracht. De essentie van Berlages visie, met name de verbinding van pleinen met monumentale gebouwen, blijft aanwezig in Zuid. Iconische gebouwen zoals de wolkenkrabber, Station Zuid, Apollo, Olympiaplein en het Hilton zijn nog altijd te zien naar het streven van monumentaliteit. Deze punten zijn bovendien verbonden met de hoofd lijnen van het oorspronkelijke plan. Hoewel niet alle oorspronkelijk bedachte monumenten en verbindingen onveranderd zijn gebleven, vertoont het huidige landschap enkele afwijkingen. Zo zijn bijvoorbeeld het stadion en het park verplaatst, terwijl sommige kenmerkende punten, zoals het centrale punt van de tuinstad, zijn verdwenen. Deze ontwikkelingen worden weergegeven in figuur 12, waarin de veranderingen in het oorspronkelijke ontwerp worden weergegeven.

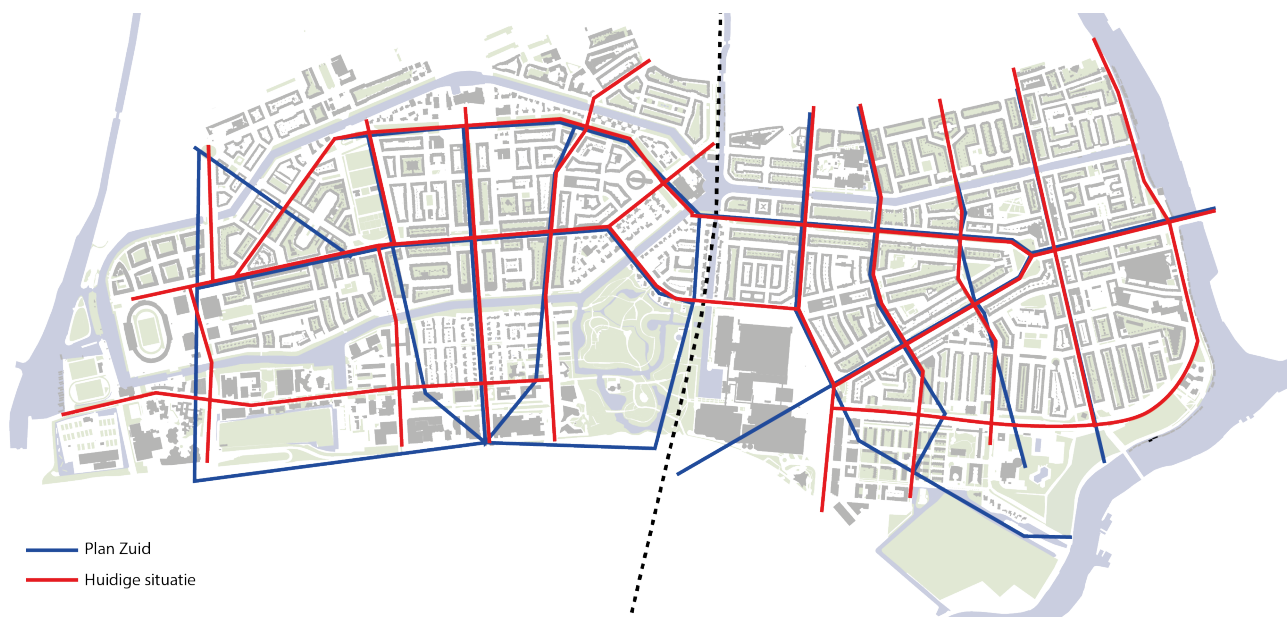
De hoofdwegen van Plan Zuid behouden nog steeds hun prominente positie, volgens het oorspronkelijke plan (figuur 13). De Y-vormige structuur blijft volledig intact en vormt een cruciale verkeerslijn in het zuidelijke deel van Amsterdam.

De Apollolaan en Stadionweg blijven zorgen voor een snelle verkeersstroom naar het westen toe. Hoewel de noord-zuid straten in het noordelijke gedeelte van het plan hun oorspronkelijke plek behouden hebben, zijn er in het zuidelijke deel enige veranderingen in richting opgetreden. Een belangrijke toevoeging aan het verkeersnetwerk is de President Kennedylaan, die verkeer leidt vanaf de Amsteldijk tot aan de Rai en de snelweg. Deze weg speelt een cruciale rol in het verminderen van verkeersdruk op de Vrijheidslaan en de Rooseveltlaan, waardoor de algehele mobiliteit in het gebied wordt verbeterd.

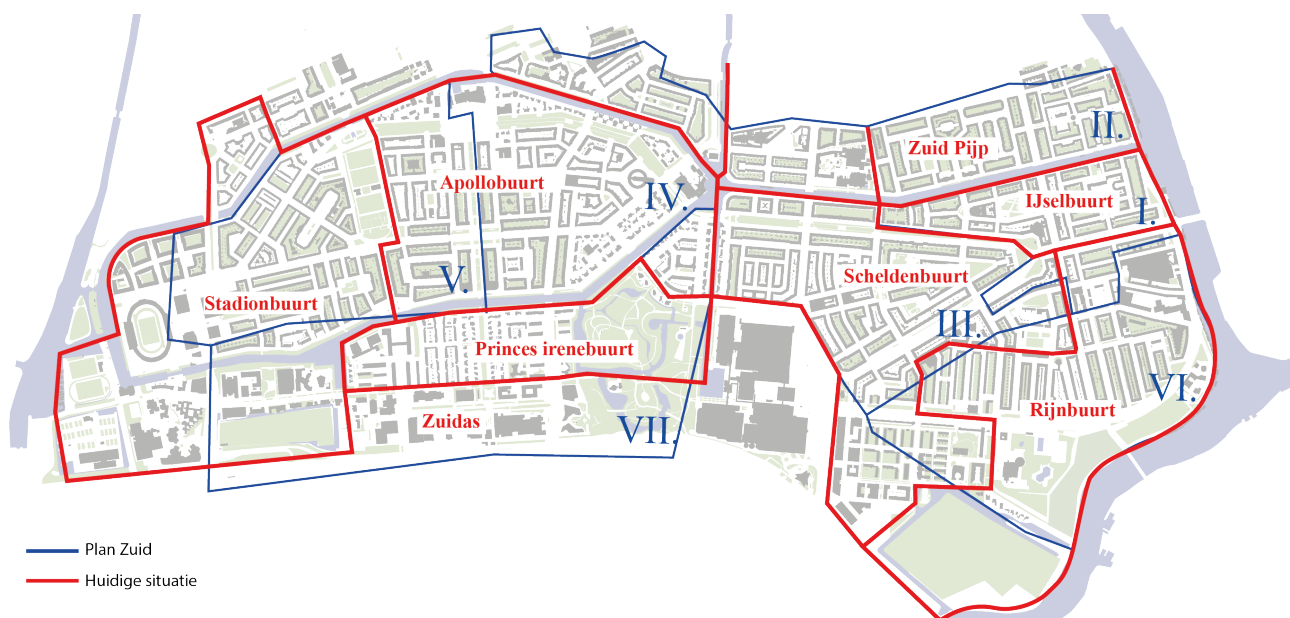
Bij het bekijken van de indeling van de buurten valt op dat op sommige plaatsen nog steeds een sterke overeenkomst met het oorspronkelijke plan te zien is, waarbij het water nog vaak de grenzen van de buurten aan geeft. Sommige buurten zijn nog meer uitgebreid, zie figuur 14. Met name in de noordelijke buurten blijft de indeling bijna het zelfde als de oorspronkelijke ideeën van Berlage. Echter, de gebieden in het zuiden, die later werden ontwikkeld, zijn meer aangepast aan de veranderende behoeften en omstandigheden.

Figuur 12. Pleinen, belangrijke gebouwen en parken verbonden met straten in Zuid

Figuur 13. Hoofdstraten in Zuid

Figuur 14. Buurten in Zuid

Conclusie

De gemeente wilde een op tuinsteden geïnspireerd ontwerp voor Plan Zuid, een plek waar de burger de stad kon ontvluchten. Berlage ontwierp dit in zijn eerste Plan Zuid, het plan was een groene buurt met veel dynamische vormen. Ondanks dat de gemeente het plan had goed gekeurd was er veel kritiek. Op basis van dit eerste plan heeft Berlage tweede plan ontwikkeld. Het tweede plan omvatte drie basisprincipes - pleinen met monumentale gebouwen, brede lanen en geplaatste woningblokken - en legde de nadruk op monumentaliteit en evenwicht tussen stedelijke ruimte en architectuur. Het tuinstad principe uit

het eerste plan was alleen nog te vinden in de zuid-oostelijke omgeving.

Het drie principes uit het tweede plan zijn goed te zien in uitvoering ook zijn de hoofdstraten voor het grootste deel nog hetzelfde. De buurten die later zijn gebouwd kennen de grootste aanpassingen, dit zijn de Rijnbuurt en de Princes Irenebuurt.

3. Het ontwerp en uitvoering van later gerealiseerde buurten

Rijnbuurt

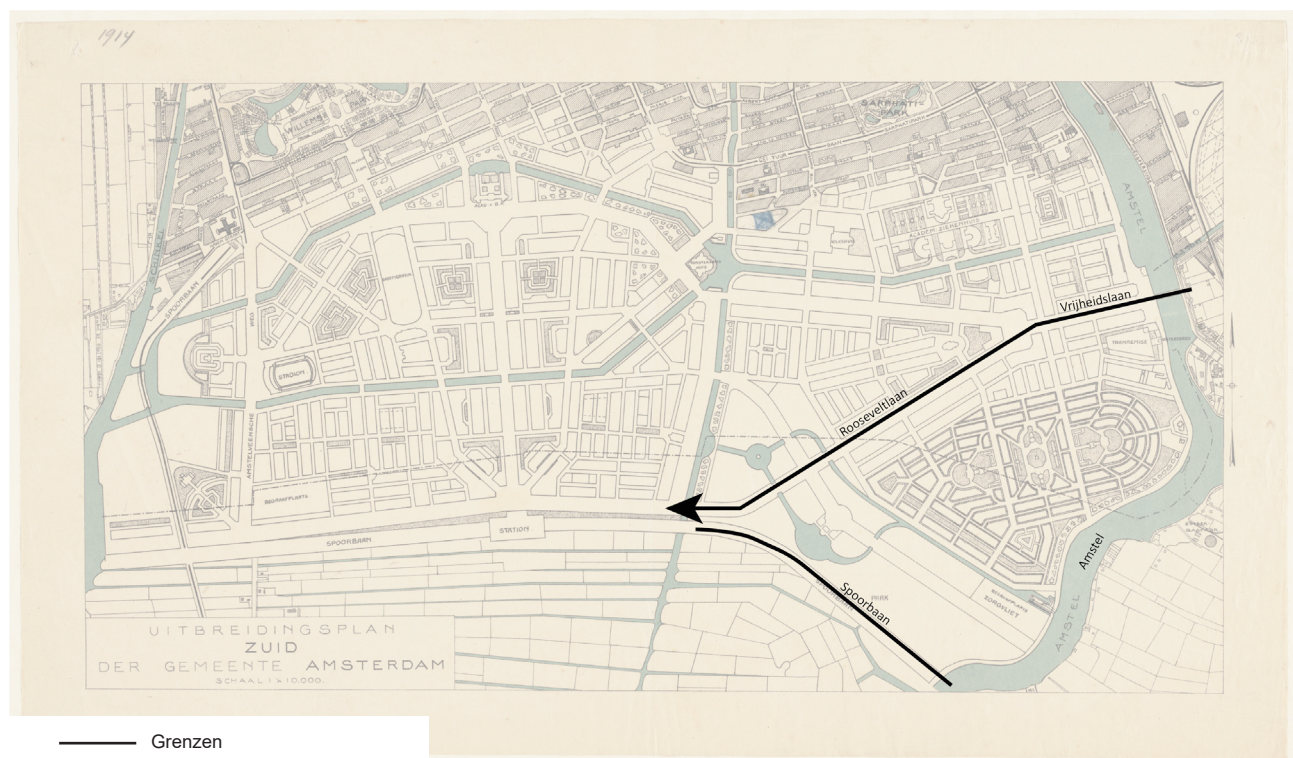
Het ontwerp van Berlage

De Rijnbuurt is gelegen in het zuidoosten van de rivierenbuurt, aan de zuidkant van de Vrijheidslaam. Het gebied ligt tussen de Vrijheidslaam, Rooseveltlaan, de Amstel en de Spoorlijn (figuur 15). De Rijnbuurt moest van Berlage een Tuinstad worden. Het principe van de tuinstad komt van Ebenezer Howard, hij had kritiek op de vervuilde stad. Zo schreef Howard (1898) “human society and the beauty of nature are meant to be enjoyed together”. De tuinstad moest dus een plek worden waar je de vervuilde stad kon ontvluchten. De tuinstad zou in het plan van Berlage een recreatiegebied zijn in het ontwerp om zo de leefbaarheid voor de arbeiders te verhogen. In de tuinstad zouden er openbare functies zoals scholen en bibliotheken gebouwd worden, dit zou de gemeenschap moeten versterken. De tuinstad werden ook wel “de groenen longen” van de stad genoemd.¹

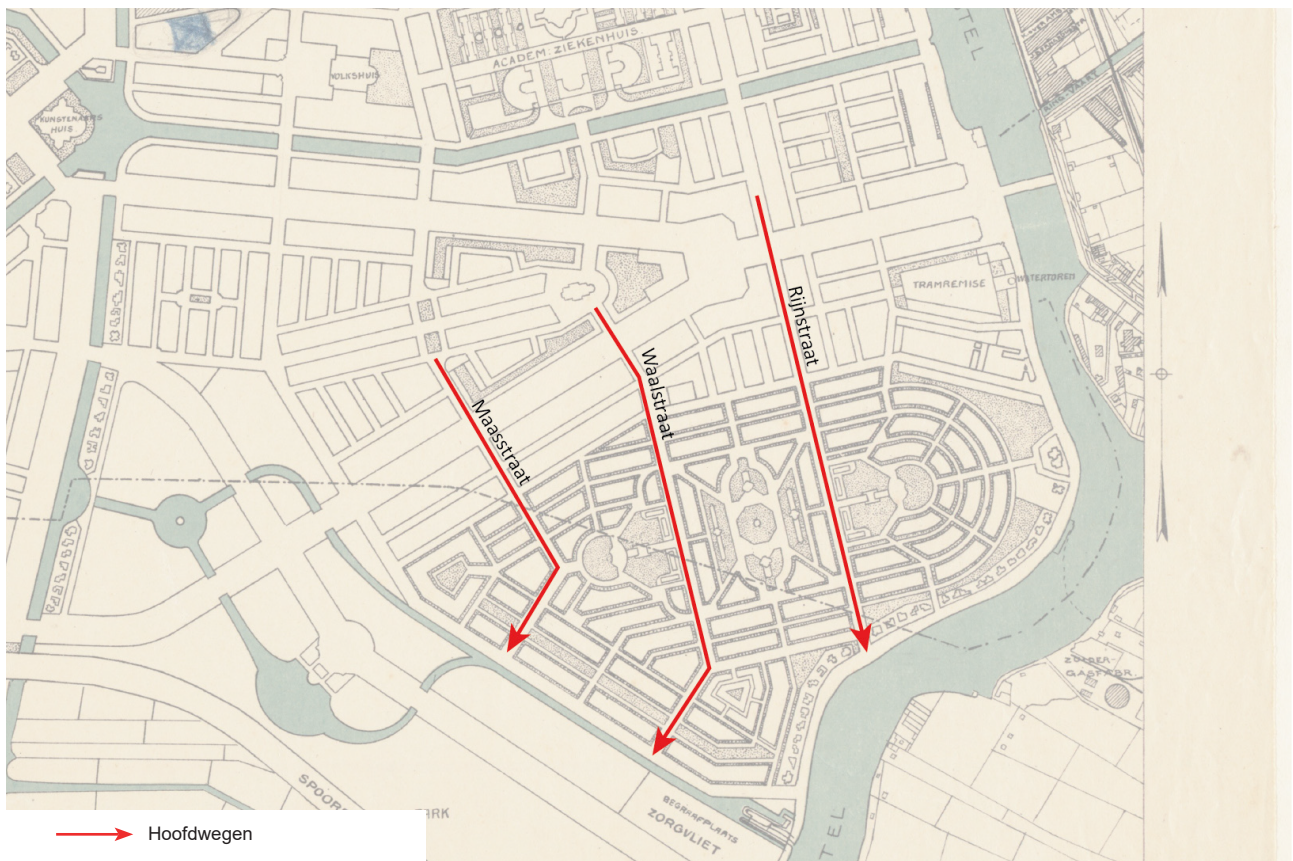
De Rijnstraat, Waalstraat en Maasstraat worden verlengd tot in de Rijnbuurt (zie

figuur 16). Deze hoofdstraten vormen een van de weinige structurele elementen die overeenkomen met de rest van het ontwerp; de overige aspecten zijn volledig anders. In deze groenen longen zijn bouwblokken geplaatst. Deze bouwblokken passen niet in de rechte structuur van de rest van Plan Zuid. De structuur heeft iets weg van de hiërarchische Franse tuinen. De structuur is bijna symmetrisch (figuur 17) en legt nadruk op het midden. Voordat Berlage aan het tweede ontwerp van Plan Zuid begon, reisde hij uitgebreid, onder andere naar Parijs. Dit is duidelijk zichtbaar in heel Plan Zuid, maar in de structuur van de Rijnbuurt komt dit nog duidelijker tot uiting.

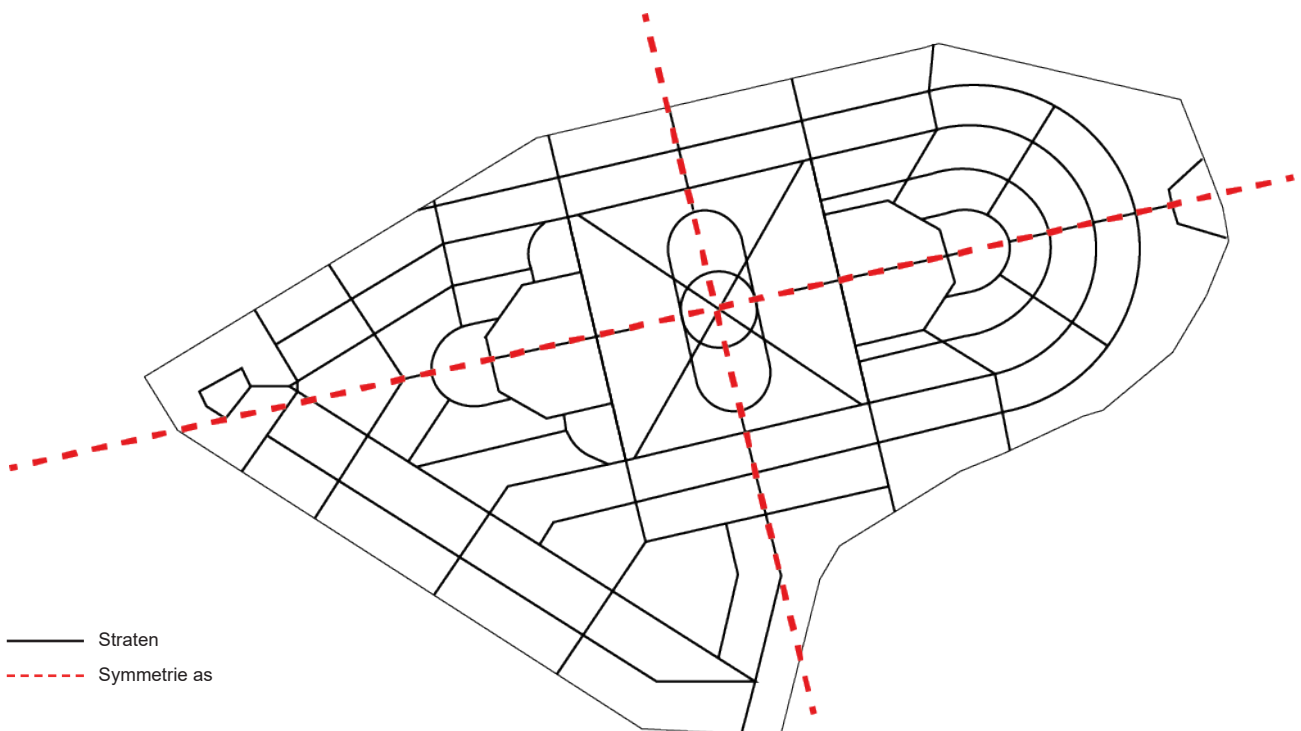
¹ E. Howard, 1898 & Koops, 2022

Figuur 15. Ligging Rijnbuurt in uitbreidingsplan zuid, 1914

Figuur 16. Hoofdstraten verlengd door de Rijnbuurt

Figuur 17. Structuur van de Rijnbuurt

Berlage heeft in het ontwerp opmerkelijk veel groenvoorzieningen opgenomen. Centraal gelegen bevindt zich een klein park, gesitueerd tussen de bouwblokken. Naast de Amstel zijn er een rij villa's. Deze liggen aan een groenstrook. Verder is er aan de oostkant van de Rijnbuurt een groot park ontworpen. Deze begint bij begraafplaats Zorgvliet en loopt helemaal door tot de Boerenwetering, zie figuur 18.

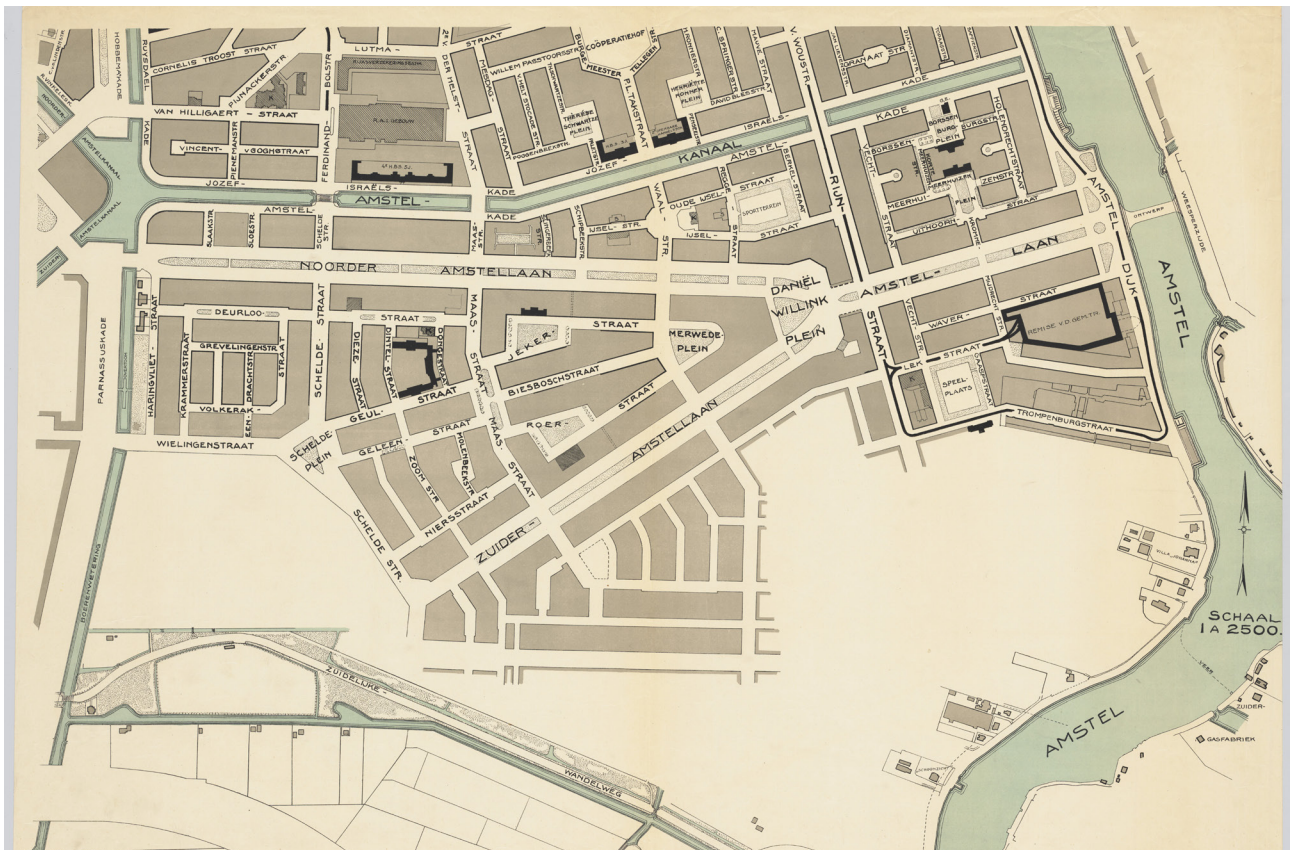
Het oorspronkelijke ontwerp werd aangepast. De Rijnbuurt is aanzienlijk later gerealiseerd (1931) dan het initiële deel van Plan Zuid (1920). In 1929 vond de economische crisis plaats, bekend als 'de Grote Depressie', een abrupt einde maakte aan de bouw van Plan Zuid. Zoals weergegeven

in figuur 19, diende er nog een deel aangebouwd te worden. De constructie van de Rijnbuurt was nog niet begonnen en werd daarom opnieuw geëvalueerd door de commissie stadsontwikkeling. De dichtheid van woningen was te laag in het plan en het principe van de stadstuin werd als te duur beschouwd. Bovendien zou er verkeer moeten kunnen gaan tussen de Amsteldijk en Zuid. Daarom besloot de stadsontwikkeling tot het formuleren van een nieuw plan, genaamd Plan-Rijnstraat.¹

1 K.Gaillard, 1992

Figuur 18 Groen in de Rijnbuurt

Figuur 19 Het zuidelijk deel van het door architect H.P. Berlage ontworpen Uitbreidingsplan Zuid

Het ontwerp van de afdeling stadsontwikkeling.

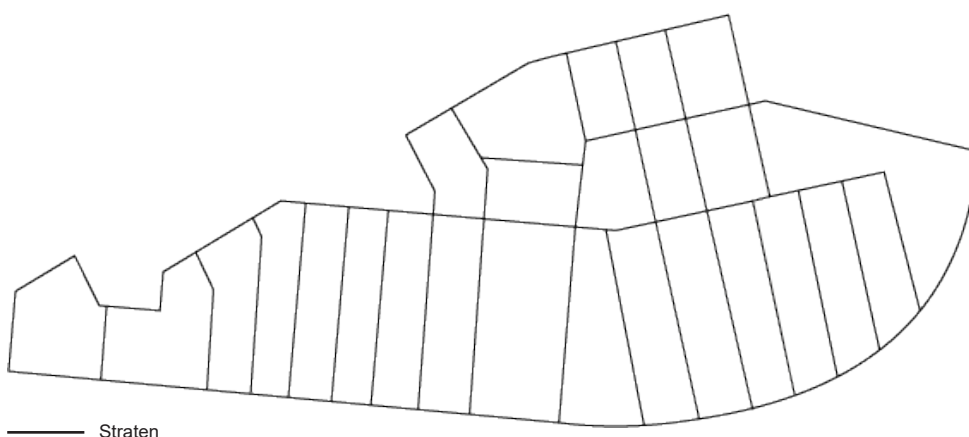
In juli 1931 publiceerde afdeling stadsontwikkeling het Plan Rijnstraat. Er waren een paar belangrijk punten in het nieuwe plan voor stadsontwikkeling.

- Goedkoop
- Doortrekken van de hoofdstraten
- Meer woningen
- Verbinding met het zuiden van Amsterdam

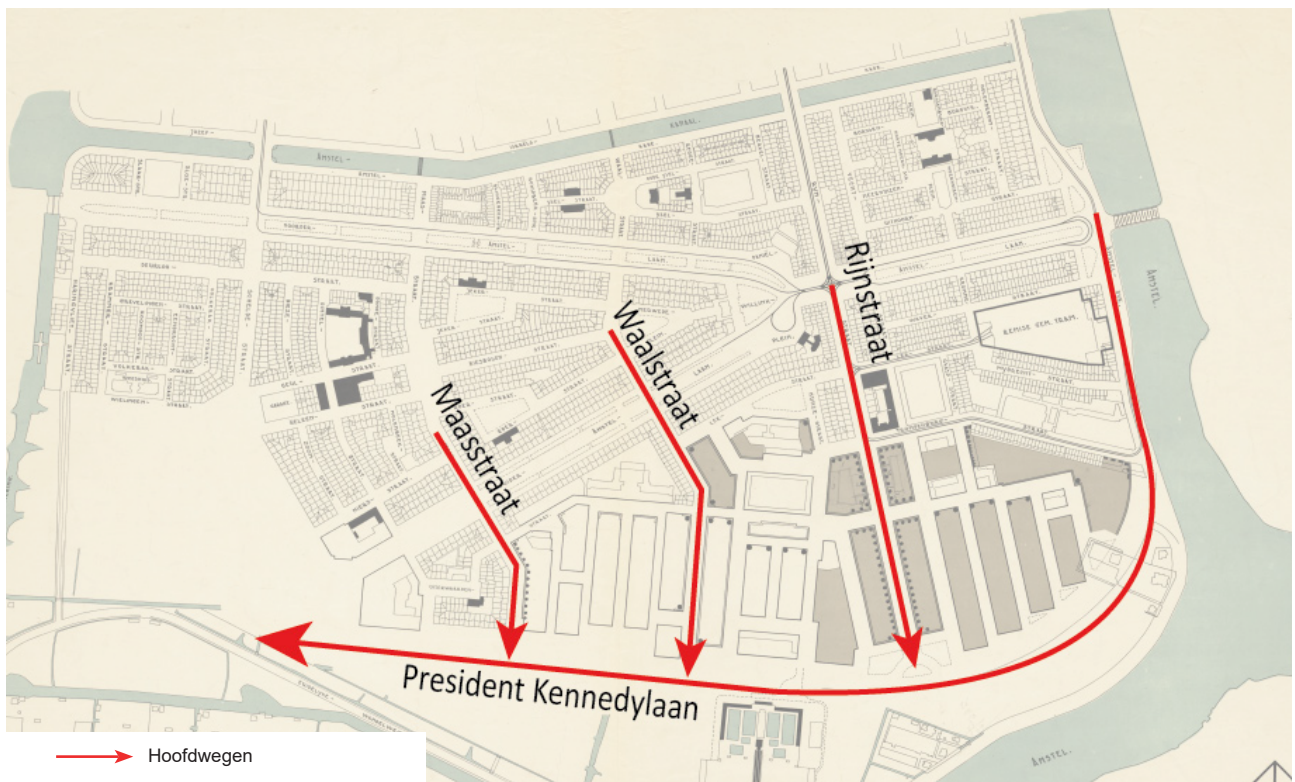
Het plan is in eerste instantie een vrij simpel verkavelingsplan die van noord tot zuid is gericht, zie figuur 20. Het ontwerp bestaat uit rechte bouwblokken die evenwijdig aan elkaar lopen. Waarbij Parijs in het plan zuid een inspiratiebron was in

dit ontwerp eerder de simpele structuur zoals in de Pijp herkenbaar. De hoofdstraten zijn ongeveer nog hetzelfde als in het originele plan. Deze straten eindigen nu allemaal op de president Kennedylaan, de straat die de Amsteldijk verbindt met het zuiden van Amsterdam (figuur 21). Er zijn veel meer woningen geplaatst en het groen tussen de bouwblokken is verdwenen.

Het Martin Luther Kingpark langs de Amstel is een ontwerp van stadsontwikkeling. Het uiteinde van de bouwblokken langs de President Kennedylaan bestaat uit kleine groene stroken (figuur 22).

Figuur 20. Straten in de Rijnbuurt door afdeling stadsontwikkeling

Figuur 21. Hoofdstraten Rijnbuurt afdeling stadsontwikkeling

Figuur 22. Groen Rijnbuurt stadsontwikkeling

Verandering van het ontwerp

Je kan duidelijk zien dat het ontwerp drastisch is veranderd, de symmetrische hiërarchische structuur is aangepast en veranderd in een rechte structuur. De straten zijn bijna allemaal veranderd behalve de Rijnstraat. Het groen is van het

centraal gelegen naar de buitenkant verplaatst. Van het “dure” uit Parijs geïnspireerde ontwerp is niks meer van terug te zien. Er is aanzienlijk minder groen in de wijk. De structuur is simpel en pragmatisch.

Figuur 23. Overleggen van het ontwerp van stadsontwikkeling op het Plan Zuid van Berlage in de Rijnbuurt

Princes Irenebuurt Het ontwerp van Berlage

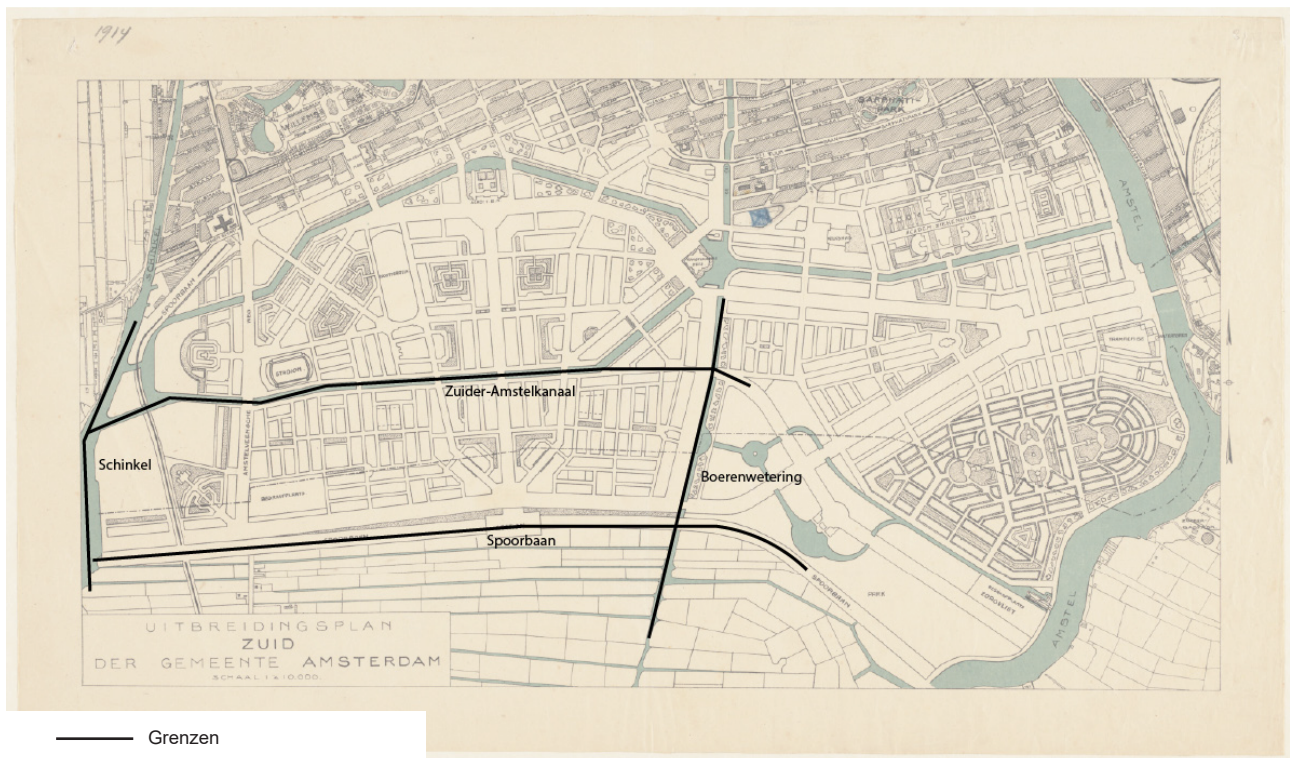
De buurt bevindt zich ten zuiden van het de Stadiongracht en het Zuider-Amstelkanaal met aan het oosten de Boerenwetering en ten westen de Schinkel, zie figuur 24. Het is een langwerpig van oost tot west gelegen gebied. Het gebied is grotendeels symmetrisch ontworpen met als centrale as de Minervalaan. Deze laan loopt vanaf station Zuid door naar het Hilton. Vanuit station Zuid lopen er nog twee andere wegen als een drietand richting het noorden. Naast de spoorbaan loopt er nog een grote weg die verkeer van het oosten naar het westen leidt.

De buurt kenmerkt zich voornamelijk door een structuur van de rechtlijnige bouwblokken, deze wordt op sommige plekken onderbroken door straten in vorm van een drietand waarbij de vorm van de bouwblokken de weg volgt. Over het algemeen zijn de meeste bouwblokken

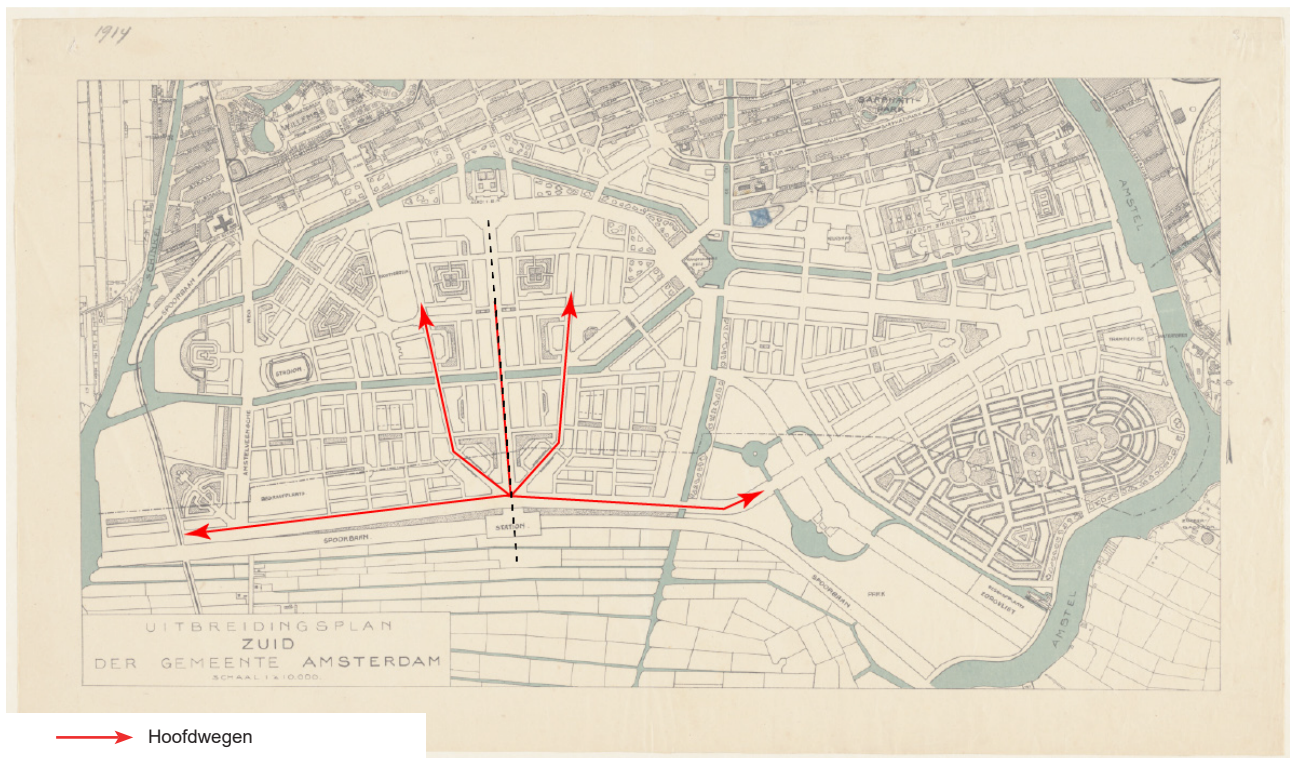
georiënteerd van noord naar zuid, met uitzondering van een onderste strook waar drie bouwblokken op een rij lopen van west naar oost.

Aan de linkerkant van deze strook bevindt zich een begraafplaats en een industriegebied. In figuur 25 is duidelijk te zien hoe de wegen in dit gebied geplaatst zijn en de indeling van de buurt bepalen.

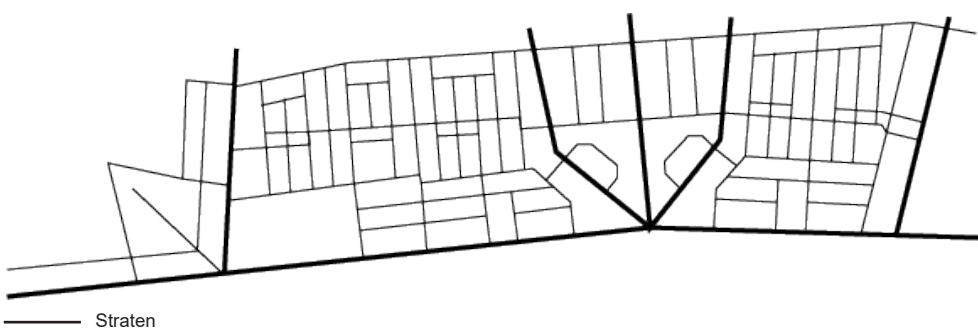
Dit gebied stond gepland om als laatste te worden gerealiseerd binnen het plan. Echter, als gevolg van de economische crisis in 1929 werd de bouw nog verder vertraagd. In figuur 26 is te zien dat in 1936 het gebied onder het Zuider-Amstelkanaal nog slechts een bestemming had als begraafplaats en sportterrein.

Figuur 24. Ligging Princes Irenebuurt

Figuur 25. Hoofdwegen Princes Irenebuurt

Figuur 26. Structuur Princes Irenebuurt

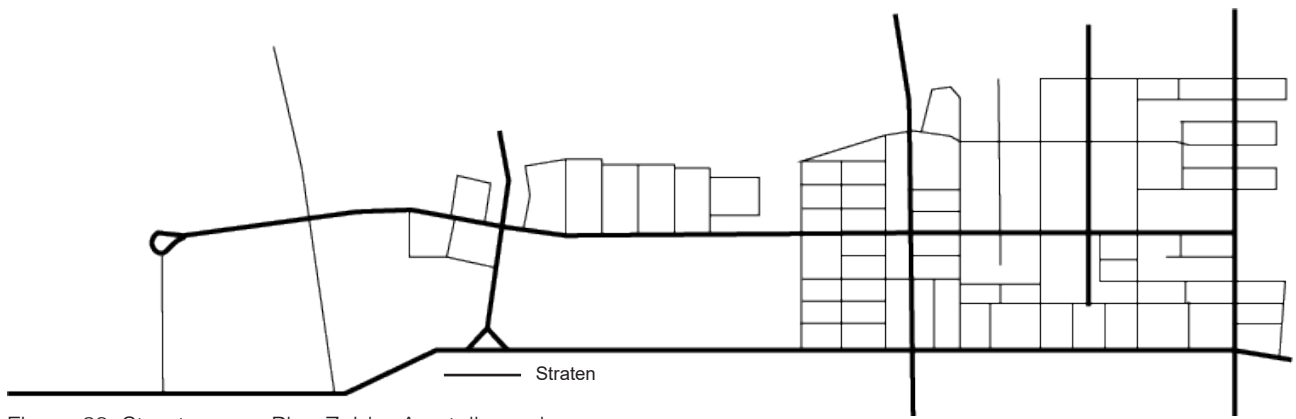
Figuur 27. Kaart van Zuid, 1936

Het ontwerp van afdeling stadsontwikkeling.

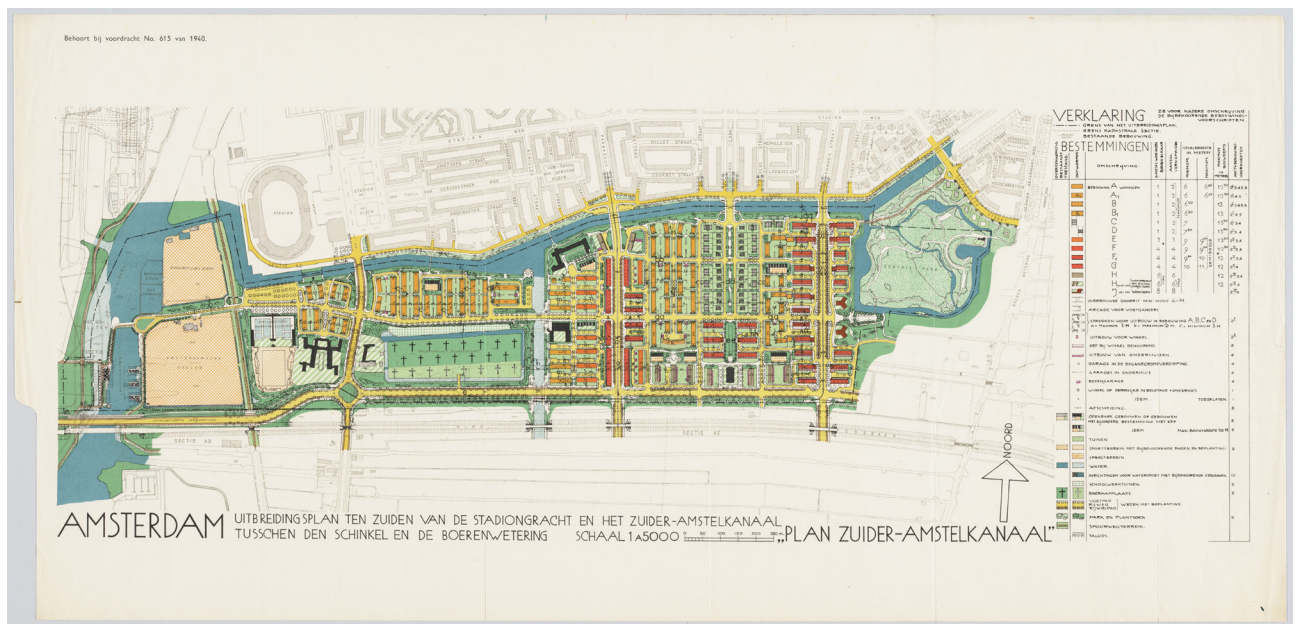
In de late jaren '30 begon de afdeling stadsontwikkeling met het opstellen van een plan voor het Princes Irenebuurt. Uit dit ontwerp kwam het Plan Zuider-Amstelkanaal voort (zie figuur 29). Het plan van de stadsontwikkelingsafdeling kenmerkt zich vooral door rechte wegen, een reflectie van het concept van de functionele stad. Bij het ontwerpen hadden de planners nog steeds het oorspronkelijke plan van Berlage in gedachten. Aan de oostzijde van het plan is de symmetrie met de centrale as van de Minervalaan duidelijk zichtbaar. Echter, de opzet van de Beethovenstraat en de Parnassusweg verschilt van het originele ontwerp, aangezien deze nu een rechte lijn volgen en daarmee afstand nemen van de architectonische drietand van Berlage. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat de Beethovenstraat een verkeersweg zou zijn die naar Rotterdam zou leiden, hoewel dit uiteindelijk nooit gerealiseerd is zie figuur 28.

Aan de westkant van het plan blijft ruimte voor de begraafplaats en sportvelden behouden.

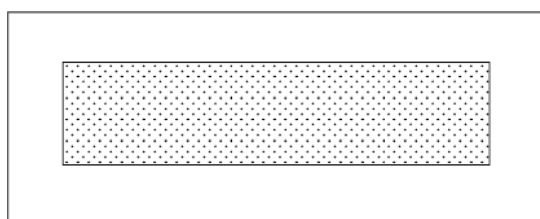
Vanwege de bouw die pas na de Tweede Wereldoorlog plaatsvond, verschilt de architectuur sterk van de oorspronkelijke ideeën. De kenmerkende Amsterdamse School-stijl, die door het hele plan heen werd toegepast, wordt in dit gebied niet gevolgd. De straat- en pleingevels met minimaal vier woonlagen worden losgelaten en vervangen door naoorlogse strokenbouw zonder binnentuin en losstaande villa's (figuur 30).

Figuur 28. Structuur van Plan Zuider-Amstelkanaal

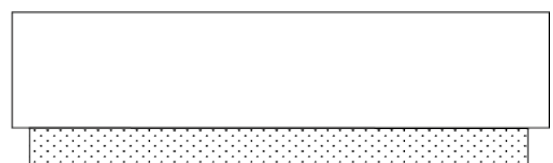

Figuur 29. Plan Zuider-Amstelkanaal

Bouwblok voor de Oorlog

□ Bouwblok
••••• Tuin

Bouwblok na de oorlog

Figuur 30. Bouwblok voor- en naoorlogs in Amsterdam Zuid

Conclusie

Zowel de ideeën van Berlage voor de Rijnbuurt als voor de Princes Irenebuurt zijn aangepast door de afdeling stadsontwikkeling. De bouw van het zuidelijke gedeelte van Plan Zuid werd pas later gerealiseerd, voornamelijk vanwege de afstand tot het centrum en het feit dat de gemeente Amsterdam geen grondeigenaar was. Nadat het noordelijke gedeelte was gebouwd, heroverwoog de gemeente deze buurten opnieuw. Er ten tijden van de economische crisis bleek het aankopen van grond duurder dan verwacht, wat resulteerde in een noodzaak tot budgettering. Bovendien hadden veranderingen in de verkeersstromen door de stad geleid tot de behoefte aan een betere oost-west-verbinding.

Hoewel de hoofdstraten uit Plan Zuid behouden zijn gebleven in beide plannen, zijn er verder aanzienlijke wijzigingen doorgevoerd. Stadsontwik-

keling heeft voor beide gebieden een functioneler en kostenefficiënter ontwerp gemaakt.

De Rijnbuurt werd ontworpen in 1930, niet zo lang na de periode waarin Berlage zijn ontwerp bedacht. Hierdoor is de Rijnbuurt simpel gezegd een goedkopere en functionelere versie geworden van de rest van het plan.

Plan Zuider-Amstelkanaal wijkt sterk af van de rest van het plan. Na de oorlog werd strokenbouw populair, waardoor de groene binnentuinen verdwenen en werden vervangen door groen naast de bouwblokken.

4. De architectuur van Amsterdam-Zuid

Visie van Berlage

Berlage begon als stedenbouwer rond 1890, voor deze tijd was hij alleen architect. Berlage had ook sterke ideeën over architectuur. In 1893 gaf Berlage een lezing genaamd 'Bouwkunst en Impressionisme'. In deze lezing pleitte Berlage voor een vereenvoudigde bouwkunst in de moderne samenleving. Grote lijnen waren het belangrijkste en architecten moesten stoppen met 'gescharrel met vroegere vormen'. Berlage was voorstander van het rationalisme en functionalisme in bouwwerken.

Voor de woningen in Plan Zuid wilde hij een herhaling van dezelfde woning type. Architecten moesten in een gemeenschap ontwerpen en bouwen. In de 'memorie van toelichting' van Plan Zuid pleitte Berlage ervoor om over te gaan tot de massaproductie van woningen, waarbij rationalisatie en de beperking van het aantal typen centraal stonden. Daarnaast benadrukte hij het belang van het vormgeven van het bouwblok als geheel, samen met de vormgeving van straten en pleinen, om zo de esthetische eenheid van de stad te waarborgen.

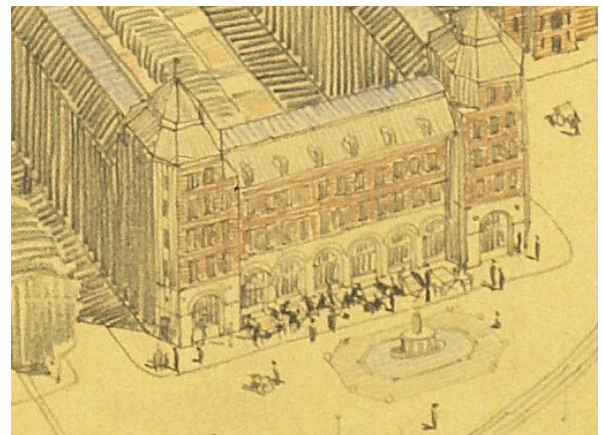
Berlage heeft geen enkel gebouw in Plan Zuid zelf ontworpen. Bij het maken van de plankaarten heeft hij vogel perspectief schetsen gemaakt waaruit je een indicatie kan halen over zijn idee over de vormgeving van de bouwblokken (figuren 31, 32 en 33).

Door nauwkeurig naar deze perspectieftekeningen te kijken, identificeer ik drie verschillende typen woningblokken. In figuur 31 is ingezoomd op het meest neutraal ontworpen woningblok. Hierin wordt duidelijk dat Berlage op zoek was naar een

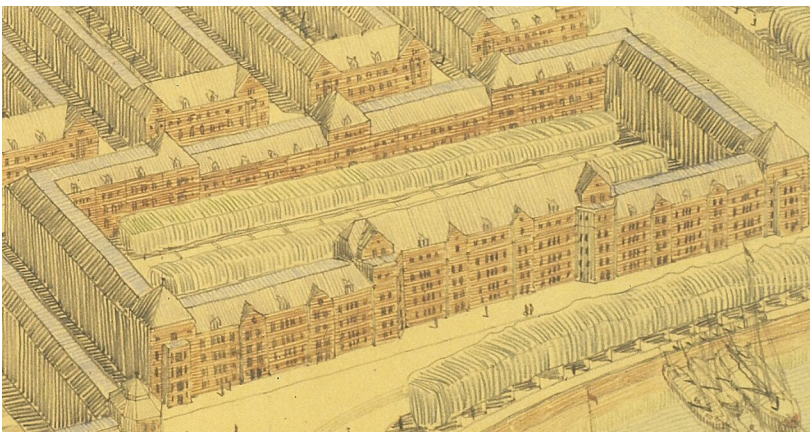
bouwblok dat eenheid uitstraalde, een rationeel ontwerp had, maar toch een monumentale allure bezat. De gevel is opgebouwd uit een bepaald type baksteen, maar wordt opgedeeld door uitkragende en terugwijkende delen. De hoeken van de bouwblokken zijn een verdieping hoger en voorzien van puntdaken, tevens heeft elke verdieping hetzelfde ritme in de ramen.

In figuur 32 wordt de kop van een bouwblok afgebeeld op de kruising van de Vrijheidslaan en de Amsteldijk, een locatie waar Berlage een openbare functie op de plint wilde realiseren. Het principe van dit bouwblok vertoont sterke overeenkomsten met het neutrale bouwblok, maar op de begane grond bevinden zich grote open bogen, het is gemaakt van een ander materiaal.

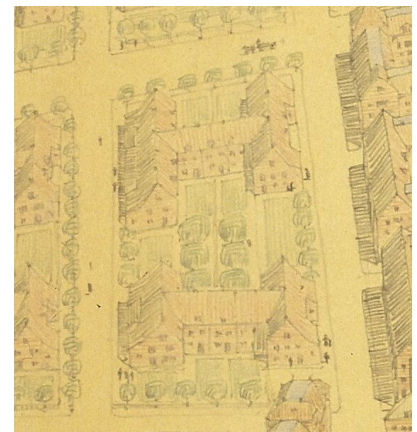
In figuur 33 is ook een bouwblok van de 'tuinstad' te zien. De vorm hiervan wijkt sterk af van wat op de kaarten is aangegeven. Het betreft een H-vormig blok met veel groen daartussen. Deze woningen zijn slechts drie verdiepingen hoog en hebben de neutrale uitstraling van rijtjeswoningen.

Figuur 32. Vogelvlucht op Plan Zuid ingezoomd naar een bouwblok

Figuur 31. Vogelvlucht op Plan Zuid ingezoomd naar de Tuinstad

Figuur 33. Vogelvlucht op Plan Zuid ingezoomd naar bouwblok met openbare functie in de plint

Omdat Berlage nooit zelf een gebouw in Plan Zuid heeft ontworpen, is het lastig maakt om te speculeren over hoe hij de architectuur van de woningblokken had willen vormgeven. Echter, tijdens dezelfde periode van 1911-1915, toen hij bezig was met het ontwerpen van Plan Zuid, heeft Berlage wel de arbeiderswoningen in de Staatsliedenbuurt ontworpen (zie figuur 34). De vogelvluchtperspectieven van deze woningblokken vertonen sterke overeenkomsten met zijn ontwerpen. Berlage streefde ernaar de woningblokken op een functionele wijze te ontwerpen, waarbij hij geloofde dat eenvoud en doelgerichtheid voor de bewoners van essentieel belang waren. Zijn ontwerpen kenmerken zich vaak door horizontale accenten en strakke geometrie.¹

De Amsterdamse School

De gemeente Amsterdam koos ervoor om het plan van Berlage uit te voeren door een groep jonge architecten van de Amsterdamse School. Dit is een stroming in de architectuur die Berlage zelf niet bewonderde.² Berlage was zeker belangrijk voor de Amsterdamse school omdat hij had een einde gemaakt aan de traditionele, op het verleden geïnspireerde vormgeving. Maar de architecten van de Amsterdamse school vonden zijn aanpak te somber en zakelijk.

De Amsterdamse School, een expressieve architectuur- en kunststroming die populair was van ongeveer 1910 tot 1930, kwam voort uit een vriendengroep. Leden zoals Michel De Klerk, Piet Kramer, Joan van der Mey, Margaret Staal-Kropholler, Jan Gratama en Hendrik Wijdeveld geloofden dat de architectuur uitbundig en dynamisch moest zijn. Ze maakten veelvuldig gebruik van expressieve kleuren en materialen, en rijke versieringen. De stroming stond bekend om haar verbinding met sociale woningbouw, waarbij de architecten streefden naar “arbeiderspaleizen” voor mensen die lang verstoken waren gebleven van enige vorm van schoonheid. Er werd regelmatig gekozen voor de voordeligere lokale materialen om kosten te besparen. Hierbij werden de architecten steeds vindingrijker waren. Hoewel bakstenen, dakpannen en hout traditionele bouwmaterialen waren in Nederland. De Amsterdamse School zocht naar originele manieren om deze materialen toe te passen.

Figuur 34. Gillis van Ledenberchstraat door H.P. Berlage

Ondanks haar glansrijk begin, kreeg de Amsterdamse School uiteindelijk veel kritiek. Er werd veel publiek geld verspild aan het bouwen van zinloze ornamenten op arbeiderswoningen, wat botste met de grote woningnood en materiaal-schaarste in die tijd.³

De uitvoering van de Amsterdamse School

Berlage stelde hoge eisen aan esthetiek en benadrukte het belang van architectonische eenheid en samenhang in de bebouwing. Berlage vond dat de gemeente hierin het voortouw moest nemen.

Om deze visie te verwezenlijken, besloot de Bouwvereniging (ABV) in samenwerking met zeventien zorgvuldig geselecteerde architecten het eerste deel van Plan Zuid te realiseren. Onder de ontwerpers bevonden zich prominente namen zoals Michiel de Klerk en Margaret Kropholler. De gemeente richtte de Schoonheidscommissie op, bestaande uit vier architecten en een stadsarchitect, om toezicht te houden op de architectuur van dit gebied. De Schoonheidscommissie hield toezicht op de esthetiek en coördinatie tussen de architecten. Deze nauwe samenwerking tussen de Bouwvereniging, architecten en de Schoonheidscommissie was baanbrekend. Deze samenwerking bleef intact bij de realisatie van het gehele plan.⁴

1 S. Polano, 2002

2 Esselink, 2021

3 Geheugen van Zuid, 2011

4 Gaillard & Dokter, 1992

Het verschil in de architectuur tussen de buurten

Het begin van Plan Zuid streefde de Amsterdamse school nog erg naar zijn idealen. Als je kijkt naar de bebouwing die tussen 1920 en 1925 is de bebouwing nog rijkelijk versierd en zijn de gevels dynamisch (figuur 35). Later werd er steeds vaker voor goedkopere opties gekozen en kwamen er minder details in de gevels (figuur 36). De essentie van woningblokken met dezelfde eenheid bleef, ook werden er dezelfde materialen gebruikt maar het creatieve gebruik van materialen zoals in het begin van de Amsterdamse School zwakte af. Naarmate de tijd ging vorderde de bouw juist meer bij de ideeën van Berlage passen. Het commentaar die hij had op de Amsterdamse school werd verwerkt in de gebouwen. Zo hield hij niet van de decoraties en onfunctionele details gaandeweg volgde de bouw steeds meer naar het rationalisme waar Berlage juist voor stond.¹

De Rijnbuurt die pas in 1931 werd ontworpen lijkt nog sterk op de rest van de bouw van Plan Zuid. Dit ondanks dat de Amsterdamse school in 1930 was opgeheven. De bebouwing is gematerialiseerd door baksteen, hout en dakpannen. De decoratieve details en dynamische gevels zijn wel al weg gelaten (figuur 37).

Kort na de oorlog ontstond er een grote woningnood, waardoor er goedkoop veel woningen gebouwd

moesten worden. Plan Zuider-Amstelkanaal werd na de oorlog gebouwd. Bij het ontwerpen is de stijl van de Amsterdamse school losgelaten en werd gekozen voor de wederopbouwarchitectuur. Bij de wederopbouwprojecten werden er veel nieuwe woningvormen bedacht om de woningnood op te lossen. Strokenbouw werd erg populair. De wederopbouwarchitectuur is kenmerkend aan de simpele bakstenen gevels met weinig decoratie. In deze tijd ging het bouwen vooral om kwantiteit en minder om kwaliteit. In figuur 38 is de simpele gevel van een gebouw in de Evert Cornelisstraat te zien.²

Aan de architectuur in Zuid is dus vrij goed te zien wanneer de gebouwen zijn gebouwd. In het begin was de bouw veelal in de stijl van de Amsterdamse school met veel dynamische gevels en decoratie. Er werden 'arbeiderspaleizen' gebouwd. In de loop der tijd werd er steeds meer gebudgetteerd op de architectuur en werd kwantiteit steeds belangrijker. Decoratie en dynamische gevels verdwenen en maakte plaats voor steeds functionelere architectuur. Berlage was zelf een rationalist en had kritiek op de decoraties van de Amsterdamse school. Berlage was zelf een rationalist. Het rationalisme verschilt zeker van de late Amsterdamse school en wederopbouw architectuur maar toch vraag ik me af of Berlage blij is met de ontwikkeling van deze functionelere architectuur.

1 Geheugen van Zuid, 2011

2 Kuipers, 2002

Figuur 35 Amsterdamse School in de Holendrecht straat

Figuur 36 Amsterdamse school in het Merwedeplein

Figuur 37 Gevel van de Rijnstraat in de Rijnbuurt

Figuur 38 Wederopbouw architectuur in de Evert Cornelisstraat

Conclusie

De evolutie van Plan Zuid weerspiegelt de complexe dynamiek tussen visionaire ontwerpen en de praktische uitvoering in veranderende maatschappelijke omstandigheden.

Het historische kader illustreert de geleidelijke ontwikkeling van Amsterdam en de groeiende behoefte aan huisvesting als gevolg van de industriële revolutie en bevolkingsgroei. Externe factoren, zoals economische depressie en de oorlog, hebben aanzienlijke invloed gehad op bepaalde delen van Plan Zuid.

In de loop der tijd evolueerde de visie van Berlage op Plan Zuid, transformerend van een dynamische tuinstad (het eerste ontwerp) naar een concept dat de nadruk legde op monumentaliteit en een harmonie tussen stedelijke ruimte en architectuur (het tweede ontwerp). Hoewel de hoofdstraten en basisprincipes van Berlages tweede ontwerp intact bleven, ondergingen latere gebieden zoals de Rijnbuurt en de Prinses Irenebuurt aanzienlijke aanpassingen. Deze aanpassingen werden grotendeels ingegeven door de afdeling stadsontwikkeling, die streefde naar functionaliteit en kostenefficiëntie. In de architectuur speelde het historische kader ook een grote rol. Berlage was geen groot voorstander van de decoratieve architectuur van de Amsterdamse School, die aanvankelijk werd gekozen voor Plan Zuid. Als rationalist gaf hij de voorkeur aan een meer functionele benadering. Na verloop van tijd maakte de Amsterdamse School plaats voor de goedkopere en functionelere versie van de Amsterdamse school en na de oorlog werd dit de wederopbouwarchitectuur. Een ontwikkeling waar Berlage mogelijk een voorstander van zou zijn geweest.

Mijn conclusie is dat de evolutie van Plan Zuid aantoont hoe de visie van een visionair architect vooral werd beïnvloed door financiën en functionaliteit. Het blijft een fascinerend voorbeeld van hoe stedelijke planning een voortdurende dialoog is tussen utopische visies en praktische realiteit.

Discussie

Dit onderzoek biedt een waardevol kader voor het verkrijgen van een diepgaand inzicht in de invloed van H.P. Berlage op het ontwerp en de bouw van Amsterdam-Zuid. Door gebruik te maken van een breed scala van secundaire bronnen zoals bestaande teksten, boeken en artikelen, kon een rijke verzameling van historische en theoretische contexten worden verkregen. Deze contexten bleken essentieel voor het begrijpen van Berlage's visie en zijn impact op de uiteindelijke vormgeving van Amsterdam-Zuid.

De integratie van primaire data, zoals het analyseren van bestaande tekeningen, kaarten en locatie bezoeken draagt bij aan een gedetailleerd begrip van de fysieke kenmerken en de ruimtelijke organisatie van Amsterdam-Zuid zoals bedoeld door Berlage. De analyse van de data uit verschillende tijdperioden gaf een duidelijk beeld over de verandering van het plan.

Dit onderzoek zou nog verder kunnen worden uitgebreid door de originele teksten en schetsen

van Berlage te analyseren. Er was weinig beschikbaar over de late gebouwde buurten, waardoor het moeilijk was om de visie van Berlage hierop te achterhalen. De tekeningen die ongetwijfeld een rol hebben gespeeld in het ontwerpproces van de Rijnbuurt en Prinses Irenebuurt waren niet beschikbaar. Door deze tekeningen te bestuderen, zou een dieper begrip kunnen ontstaan van hoe deze buurten zijn geconcipieerd.

Desalniettemin heeft de combinatie van secundaire en primaire bronnen geleid tot een alomvattend beeld van het onderwerp, waardoor nieuwe inzichten en perspectieven zijn ontstaan die kunnen bijdragen aan een breder begrip van de geschiedenis en de uitvoering van stedenbouwkundige projecten.

Literatuurlijst

- Baggelaar, S., & Van Schaik, P. (2016). Piet Kramer. Bruggenbouwer van de Amsterdamse school.
- Berlage, H. P. (1996). Hendrik Petrus Berlage: Thoughts on Style, 1886-1909. Hendrik Petrus Berlage.
- Esselink, B. (2021). De Amsterdamse Rivierenbuurt. Honderd jaar schoonheid & schuld.
- Gaillard Betsy, K., & van Rossem, V. (1992). Berlage en Amsterdam Zuid. Uitgeverij 010
- Gemeentelijke Woningdienst - Amsterdam op de kaart. (2022, 14 september).
Geraadpleegd uit https://amsterdamopdekaart.nl/p/110/Gemeentelijke_Woningdienst
- Gwizdała, P. (2023, August 1). Interior.
Geraadpleegd uit Pinterest. <https://nl.pinterest.com/pin/12736811440007102/>
- Howard, E. (1898). To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform.
- Hoekstra, M. (2012). Het Plan Zuid in woorden : Veranderende stedenbouwkundige begrippen en een onbekende plankaart. Geraadpleegd op 25 januari 2024, van <http://bulletin.knob.nl/index.php/knob/article/view/353>
- Kuipers, M. (2002). Toonbeelden van de wederopbouw: architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland.
- Koops, E. (2022, September 22). De crisisjaren (1929-1939) - De Grote Depressie. Historiek.
Geraadpleegd uit <https://historiek.net/crisisjaren-1930-economische-crisis/78555/>
- Merwedeplein 17 H, benedenwoning in Amsterdam. (n.d.).
Geraadpleegd uit <https://www.keij-stefels.nl/nl/woningaanbod/woning/amsterdam/merwedeplein-17-h/622f48b10d3beb02eea1597d>
- Mooijekind Vleut. (2024, February 2). Amsterdam – Evert Cornelisstraat 7-2 - Mooijekind Vleut Makelaars.
Geraadpleegd uit <https://mooijekindvleut.nl/woning/amsterdam-evert-cornelisstraat-7-2/>
- NTR. (z.d.). 120 jaar Woningwet - Andere Tijden. Andere Tijden.
Geraadpleegd uit <https://anderetijden.nl/aflevering/626/120-jaar-Woningwet>
- Polano, S., Berlage, H. P., Fanelli, G., De Heer, J., & Van Rossem, V. (1988). Hendrik Petrus Berlage, Complete works. Rizzoli International Publications.
- Pronkhorst, A., & Van Ginneken, S. (2003). De Amsterdamse school (Vol. 118). Atrium.
- Stadsarchief Amsterdam. (n.d.). Beeldbank. Geraadpleegd uit <https://archief.amsterdam/beeldbank>
- Schaar, V. D. (n.d.). Plan Zuid - Amsterdamse School Architectuur - Amstels Bouwvereniging.
Geraadpleegd uit <https://www.heerevanderschaar.amsterdam/bouwondernemer/plan-zuid/item81>
- Stadsarchief Amsterdam. (z.d.). Inventarissen. <https://archief.amsterdam/inventarissen/details/5213>

- van de Vooren, J. (2018, May 9). Gevonden in Stadsarchief: luchtfoto van Amsterdam tijdens de Olympische Spelen van 1928. Geraadpleegd uit <https://sportgeschiedenis.nl/olympische-spelen/gevonden-in-stadsarchief-luchtfoto-van-amsterdam-tijdens-de-olympische-spelen-van-1928/>
- Van Genabeek, J., & Rietbergen, L. (1991). De SDAP en de volkshuisvesting [Dataset]. Geraadpleegd uit https://www.canonsociaalwerk.eu/1914_Wibaut/De%20SDAP%20en%20de%20volkshuisvesting.pdf
- Wikipedia-bijdragers. (2024, 13 februari). Algemeen Uitbreidingsplan. Wikipedia. Geraadpleegd uit https://nl.wikipedia.org/wiki/Algemeen_Uitbreidingsplan#/media/Bestand:Algemeen_uitbreidingsplan_amsterdam1935.jpg
- Wikipedia-bijdragers. (2023, July 27). Hendrik Petrus Berlage. Wikipedia. Geraadpleegd uit https://nl.wikipedia.org/wiki/Hendrik_Petrus_Berlage
- Winkel Amsterdam | Zoek winkels te huur: Rijnstraat 224 1079 HV Amsterdam. (n.d.). Funda. Geraadpleegd uit <https://www.fundainbusiness.nl/winkel/amsterdam/object-42863110-rijnstraat-224/>
- Woningwet (1901). (z.d.). Nationaal Archief. Geraadpleegd uit <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/onderwijs/bronnenbox/woningwet-1901>